

darulfunun ilahiyat

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Başvuru: 25.10.2022
Revizyon Talebi: 07.12.2022
Son Revizyon: 02.01.2023
Kabul: 04.01.2023
Online Yayın: 10.04.2023

Şeyhülislamın Gerçekleşen Rüyası: Evkaf Bankası'ndan Vakıf Katılım'a Para Vakfıyla Banka Kurma

Shaykh al-Islām's Dream Is Coming True: From Evkaf Bank to Vakıf Participation Bank, Establishing a Bank with a Cash Waqf

Hatice Kübra Kahya

Öz

Vakıf Katılım Bankası, sermayesinin tamamı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare ve temsil edilen mazbut vakıflar ile II. Bayezid Vakfı, I. Mahmut Vakfı, II. Mahmut Vakfı ve Murat Paşa Vakfı'na ait bir anonim şirket olarak 2015 yılında kuruldu. Para vakfı ile banka kurma, esasen Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet dönemi Şeyhülislamı ve Evkaf Nâzırı Mustafa Hayri Efendi'nin hayaliydi. 1914 yılında Evkaf Bankası Kanunu'nun parlamentodan geçmesiyle bu hayali bir oranda gerçekleşmişti de. Ancak başlayan I. Cihan Harbi, bu hayali yarım bırakmış, bankanın fiili manada kurulmasına mâni olmuştu. Bu hayal, Cumhuriyet döneminde, ilk olarak 1954 yılında kurulan Vakıflar Bankası ve nihayet 2015 yılında Vakıflar Bankası'ndaki vakıf hisselerin Hazine'ye devri ve karşılığında alınan meblağla Vakıf Katılım Bankası'nın kurulmasıyla gerçek oldu. Yeni kurulan bankayla o ana kadar faizle işletilen vakıf paralar artık Hayri Efendi'nin hayal ettiği gibi faizsiz işletilecekti. Bu makalede para vakfıyla banka kurmak isteyen bu üç ayrı dünyanın bu üç ayrı bankasının hikayesi, para vakfı, faiz/riba ve istibdal kurumları merkezinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

para vakfı, Evkaf Bankası, Vakıflar Bankası, Vakıf Katılım, riba, istibdal

Abstract

Vakıf Participation Bank was established in 2015 as a joint stock company with capital from the *mazbūt awqaf* under the full management and representation of the T.R Directorate General of Foundations and the Bayezid II, Mahmut I, Mahmut II, and Murat Pasha Foundations. Establishing a bank with a cash *waqf* [foundation] was essentially the dream of the sheikh al-Islam and the *Awqaf* Minister of the Second Constitutional Era, Mustafa Hayri Efendi. In 1914, he achieved this dream to a certain extent by getting Parliament to pass Evkaf Bankası Kanunu (Evkaf Bank Law). However, the outbreak of World War I impeded the *de facto* establishment of this bank. His dream partially came true with the establishment of Vakıflar Bank in 1954, then more fully with the establishment of Vakıf Participation Bank in 2015 through the amount received from the treasury in exchange for the waqf shares in Vakıflar Bank. This article will tell the tales of these three different banks from three different worlds that aimed to establish a bank with a cash waqf by revolving around the legal institutions of cash waqf, usury, and *istibdal* [exchange].

Keywords

Cash Waqf, Evkaf Bank, Vakıflar Bank, Vakıf Participation Bank, Usury, *istibdal*

* Sorumlu Yazar: Hatice Kübra Kahya (Dr.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: hatice.kahya@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-1976-7354

Atf: Kahya, Hatice Kubra. "Şeyhülislamın Gerçekleşen Rüyası: Evkaf Bankası'ndan Vakıf Katılım'a Para Vakfıyla Banka Kurma." *darulfunun ilahiyat* 34, 1 (2023): 1–31. <https://doi.org/10.26650/di.2023.34.1.1194418>

Extended Summary

Waqf Participation Bank was established in 2015 as a joint stock company with capital from the *mazbūt awqaf* under the full management and representation of the T.R. General Directorate of Foundations and the Bayezid II, Mahmut I, Mahmut II, and the Murat Pasha Foundations. Establishing a bank with a cash waqf was essentially the dream of Sheikh al-Islam of the Second Constitutional Era, Mustafa Hayri Efendi. In 1914, he achieved this dream to a certain extent by getting the Parliament to pass Evkaf Bankası Kanunu (Evkaf Bank Law). The last century of the Ottoman Empire was a period when its traditional institutions were being challenged by the new age. Banks had been included in the Ottoman economic system in the 19th century and were seen as indispensable institutions for economic progress. This perception did not change during the Second Constitutional Era either. In fact, many national banks were established by virtue of the policy on nationalizing banks. The story of the Awqaf Bank began exactly in this period. In a sense, Evkaf Bank was an attempt to combine the traditional with the modern. Even the defender of the tradition, the Fatwa Office, arrived at a common ground and supported the attempt at establishing this bank. Contrary to common belief, the Fatwa Office did not object to the concept of a bank simply because it was an attempt at economic modernization; instead, the office focused on whether the relevant banking operations were interest-bearing or not. Against this backdrop, it had taken a position in favor of Evkaf Bank, which was expected to carry out its operations in accordance with *al-Sharī'a*. On the other hand, the *İttihad ve Terakki Fırkası* [Union and Progress Party], which was usually presented as an opponent of tradition, had adopted a conciliatory attitude instead of complete opposition and decided to support waqfs to a certain level as a mere religious traditional institution. At least in rhetoric, the government supported the project of establishing a waqf bank with the argument of saving cash waqfs from potential embezzlement. Although some objections were raised that neither considered a full reconciliation of the waqf system with the banking system to be possible nor tried to protect the cash waqfs from any conceivable risk of bankruptcy in terms of the banking system, the law passed through Ottoman Parliament. However, the outbreak of World War I impeded the *de facto* establishment of this bank. The Sheikh's dream further came true with the establishment of Vakıflar Bank in 1954. Contrary to Evkaf Bank, Vakıflar Bank's capital included not only cash waqfs, but also waqfs that were exchanged (*istibdal*) for cash, ignoring the conditions laid down in the waqf deeds. However, cash was required to be used for replacing these waqfs' capital using similar types. This was a sharp deviation from the principles of Hanafī waqf law. In fact, this was the very reason some deputies of the Republican Parliament had targeted the establishment of Vakıflar Bank with the misuse of these exchanged waqfs. An even more important problem was that the bank would only operate on interest. In 2015, the Vakıf Participation Bank was established entirely with waqf shares by means of the *istibdal* procedure. The bank's capital was provided by exchanging the waqf shares in Vakıflar Bank for cash from the Treasury. As

a result, Vakıflar Bank was nationalized and Vakıf Participation Bank was established. In principle, these exchanges were legitimate legal transactions with respect to Hanafî law. However, the practical legitimacy of these transactions was determined by whether it could meet the conditions required by Hanafî waqf law regarding *istibdāl*. Additionally, any incompliances with the conditions for waqf deeds during these different banks' establishment phases remained an important problem. However, Vakıf Participation Bank, unlike Vakıflar Bank from 1954, would carry out its operations in accordance with *Sharî'a* law, just as for the Ottoman Evkaf Bank. Therefore, the establishment of Vakıf Participation Bank had achieved the dream of the sheikh al-Islam almost in every aspect. This article tells the tale of these three different banks from these three different worlds that had aimed to establish a bank with a cash waqf by revolving around the legal institutions of cash waqf, usury, and *istibdāl*.

Giriş¹

Osmanlı'nın gelenekselden daha merkezîyetçi modern devlet anlayışına geçiş sürecinde vakıflar da otonom yapılarını yitirerek peyderpey devletin idare ve denetimine girdi. İmparatorluğun her bir köşesindeki mevcut vakıf nakdi tek bir merkezde toplama düşüncesiyle kurulan Nükûd-i Mevkûfe Müdüriyeti bu merkezîyetçi yönetim anlayışının para vakıflarına bakan yüzünü temsil ediyordu. II. Meşrutiyet dönemine kadar artarak devam eden bu merkezîyetçi yönetim anlayışına, Batılı sosyal ve ekonomik teorilerden beslenerek “geleneksel” vakıf kurumuna karşı cephe alan yeni tavır da eşlik etti. Vakıf karşıtı söylemin sahipleri İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında da azımsanmayacak kadar çoktu. Gerçi bu karşıtlık mutlak değildi ve para vakfını hedef almıyordu. Hatta mevcut *evkafın nükûda tahvili* yani para vakfına dönüşümünü savunanlar da bu karşıt söylemin sahipleriydi.² Aynı ittihatçı ekip I. Cihan Harbi'nin sıkıntılı günlerinde

- 1 Makalemizde kuruluşunu fikhî/hukukî yönüyle ele alacağımız bu üç banka, bugüne kadar çeşitli araştırmalara konu edilmiştir. Sadi Bayram'ın Evkaf Bankası Kanunu hakkında kısaca bilgi veren bir makalesi bulunur. (Sadi Bayram, “Sultan Reşad Devrinde Evkaf Bankası Kurulma Çalışmaları”, *Vakıf Haftası Dergisi*, sy 5 (1987): 215-22) Özserağ da doktora çalışmasında Evkaf Nezâreti'nin kurulduğu 1826 yılından Vakıflar Bankası'nın kuruluşuna kadar para vakfî tarihini yazar. (Yakup Özserağ, “Osmanlı Para Vakıflarından Vakıflar Bankasına” (Doktora Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, 2019) Şahin'in editörlüğünde hazırlanan *VakıfBank Tarihi* de onun bıraktığı yerden devam ederek, Vakıflar Bankası'nın kuruluşundan 2019 yılına kadarki uzun tarihini, pek çok başarılı makaleyle anlatır. (*VakıfBank Tarihi 1954-2019*, ed. Enis Şahin (İstanbul: Değişim Yayınları, 2020) Mücahit-Öznur Özdemir ise klasik para vakfî ile Vakıf Katılım Bankası arasında işlevsel bir bağ kurma denemesi yaparlar. Bu amaçla Vakıf Katılım'ın toplumun düşük gelirli sınıfına kredi sağlayan bir tür sosyal finans kurumu olarak yapılandırılmasını önerirler. (Mücahit Özdemir-Öznur Özdemir, “Bridging the Gap: The Restitution of Historical Cash Waqf Through Vakıf Participation Bank”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 3, sy 2 (Temmuz 2017): 74-99.) Mohammad Tahir ise klasik fikhî, taşınırların ve para vakfının meşrulaştırılması için ürettiği çözümlerinin, vakıf bir bankanın kurulması için de kullanılabileceğini, böylece hem vakıf nakdin muhafazası ve etkin kullanımının temin edileceğini hem de yüksek maliyetli sosyo-ekonomik projelere katkıda bulunulabileceğini savunur. (Mohammad Tahir Sabit Haji Mohammad, “Towards an Islamic Social (Waqf) Bank”, *International Journal of Trade, Economics and Finance* 2, sy 5 (Ekim 2011): 381-86.) Bulut-Korkut da katılım bankaları ile para vakıfları arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit ettikleri çalışmada, para vakıflarının modern faizsiz kurumları tamamlamadaki işlevselliğine dikkat çekerek bu noktada Vakıf Katılım Bankası'nın para vakıflarını ihyada önemli bir adım olabileceğine dikkat çekerler. (Mehmet Bulut-Cem Korkut, “A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions”, *Vakıflar Dergisi*, sy 46 (Aralık 2016): 23-45.) Önünüzdeki makale ise vakıf niteliğini haiz olmasından dolayı bir fikhî kurumu olan Evkaf Bankası, Vakıflar Bankası ve Vakıf Katılım'ın kuruluşunu fikhî ölçütlere göre değerlendiren ve bu değerlendirmeyi Osmanlı'nın son dönemine kadar geriye giden tarihi bir perspektifle sunan ilk çalışma olma özelliğiyle diğer çalışmalardan ayrılır.
- 2 Mehmed Hamdi (Yazır), *İrşâdü'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf* (İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330), 175.

halkın temel ihtiyaçlarını gidermek üzere sermayesinin yarısını bizzat vakfettikleri para vakıfları ile karşılayarak vakıf millî şirketler kuracaklardı.³ II. Meşrutiyet döneminde vakıf akarın para vakfına tahvilini öngören çeşitli kanunlar da çıkarıldı. Bunların en önemlisi 1911 yılında yürürlüğe giren İstibdal Kanunu idi. Bu kanun kullanım dışı kalmış vakıf akarın mahkeme kararına gerek duyulmadan seri bir şekilde para vakfına dönüştürülmesini mümkün kıldı.⁴ Öte taraftan paranın müstakil olarak vakfı da devam ediyordu. Bu durum mevcut vakıf para yekûnunda yukarı yönde bir hareketlenmeye sebep oldu. Dönemin bir diğer gerçeği ise güçlü bir şekilde millî bankacılık siyasetinin⁵ izlenmesiydi. Yerel sermayenin harekete geçirilmesi ve özellikle Müslüman tebeanın nakit sıkıntısının çözülmesi için çok sayıda banka kuruluyordu. Örneğin bugün Türkbank veya Türk Ticaret Bankası olarak bildiğimiz Adapazarı İslam Ticaret Bankası'nın temeli de bu siyasetin bir parçası olarak dönemin yerel girişimcileri tarafından atıldı.⁶ Vakıf para ile banka kurmanın hayali de tam olarak bu dönemde kurulmaya başlandı.

Evkaf Bankası: Para Vakfının Bankaya Tahvili

Evkaf Nâzırı olduğu günden beridir bir Evkaf Bankası tesisinin hayalini kuran Mustafa Hayri Efendi, bu hayalini gerçekleştirme yolunda nihayet ilk adımı atar ve bir nizamnâme tanzim ettirir.⁷ Evkaf Bankası'nın teşkili ve idare biçimini düzenleyen bu nizamnâme lâyihası, 22 Mayıs 1912 tarihinde Şura-yı Devlet'e ulaşır.⁸ Lâyiha öncelikle Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde müzakere edilecektir. Bu sırada dairede aza olarak Said Bey, Mustafa Reşid Bey, Mehmed Celaleddin Bey, Kemaleddin Bey, Şâdân Bey ve Mustafa Bey bulunmaktadır. Ayrıca Evkaf

- 3 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Ali Akyıldız, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İlginç Bir Uygulaması: Vakıf Olarak Kurulan Millî Şirketler”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*, yay. haz. Turan Gökçe, İzmir 2000, 511-23; “İttihatçıların Vakıf Sermaye ile Kurduğu Millî Ekmekçi Anonim Şirketi ve Faaliyetleri”, *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, ed. Zeynep Tarım Ertuğ (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2006), 347-370.
- 4 İstibdal Kanunu'nun çıkış serüveni ve uygulanışı hakkında detaylı bilgi için bkz. Hatice Kübra Kahya, “İstibdal Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü” (Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi SBE, 2021), 280-325.
- 5 Yakup Özseraç, “Vakıflarda Anakronizm: Para Vakıfları Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 16, sy 2 (Nisan 2021): 10.
- 6 Münir Kutluata, “Sakarya'da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası”, *Sosyoloji Konferansları*, sy 11 (1970): 55-105.
- 7 Mustafa Hayri Efendi, *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 107.
- 8 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD), 199/9/2.

Hukuk Müşavir Muâvini Seniyyüddin Bey de Evkaf Nezâreti'ni temsilen müzakere sırasında hazır olacaktır.⁹

71 maddelik bu lâyhaya göre merkezi Dersaadet'te olmak üzere kurulacak Evkaf Bankası, halihazırda Nükûd-i Mevkûfe İdaresi'nde bulunan bütün vakıf nakdi hiçbir teminat göstermeden *muâmele-i şer'iyeye*¹⁰ yoluyla alarak gayrimenkul teminatı, rehin, kefil veya maaş karşılığında yine muâmele-i şer'iyeye yoluyla ikrazda (borç verme) bulunacaktır (Madde 23).¹¹ Bu işlemlerden şer'î usullere uygun olarak elde edeceği kârı (*ribh*) ise *vücûh-i birre* harcayacaktır (Madde 3).¹² Yani vakıf para, yalnızca, Osmanlı hukuk nizamında şer'î bir nemalandırma biçimi olan *ribh-i mülzem*¹³ suretinde nemalandırılacaktır. Ancak diğer gayrimüslim ülke vatandaşları için bu kısıtlama devre dışıdır (Madde 7).¹⁴ Banka çalışanları, ribhin böyle şer'î bir yolla alınmasını-verilmesini (*irbâh-istirbâh*) mümkün kılan muâmele-i şer'iyeye işlemi ve ilgili senetlerin tanzimi noktasında özensiz davranırsa, bundan doğacak zararı tazmin edecektir. Hatta herhangi bir maddi zarara sebebiyet vermese de kusurun derecesine göre gerektiğinde azilleri yoluna bile gidilebilecektir (Madde 65).¹⁵

Nizamnâme lâyihası Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde müzakereye açıldığında aza Celal Bey oldukça önemli olan şu eleştirisini dile getirir:

“İşbu nizamnâme lâyihasının tedkik-i münderecâtında bi'l-cümle nükûd-i mevkûfenin Evkaf Bankası nâmıyla tesis olunacak banka tarafından muâmele-i şer'iyeye ile istikrâz edilerek mebâliğ-i mezkûre-i mevkûfe nemalarının bankası tarafından tesviyesi taahhüt edileceği anlaşılmakta ise de nükûd-i mevkûfenin ancak rehin ve kefalet mukabilinde ikrâzı icâbât-ı şer'iyeden olup halbuki muâmelât-ı vâkıasında kâr ve zarar etmesi ve belki ducâr-i iflas

9 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye* (Dersaadet: Selanik Matbaası, 1328), 106; BOA, ŞD, 199/9/4.

10 “Faiz ilzâmı için yapılan muâmeleye denir. Meselâ; vakıf bir para, muayyen bir müddetle bir kimseye ödünç verilir. O müddet zarfında ne kadar faiz tutuyorsa bunu borç haline getirmek için vakfın malından ödünç para alan kimseye o kadar para mukabilinde bir mal satılır ve o kimse o malı vakfa hibe eder. Bu suretle faiz hukuki bir borç halini alır. Bu muâmeleye *muâmele-i şer'iyeye* denir.” <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu>, son erişim tarihi: 15.08.2022. Daha fazla bilgi için bkz. Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri” (Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi SBE, 2007), 14-80.

11 BOA, ŞD, 199/9/9.

12 BOA, ŞD, 199/9/9.

13 Borçlu kişiye ziyade ödeme yükümüne *ilzâm-ı ribh* (bkz. Kaya, 15) borca eklenen bu ziyadeye *ribh-i mülzem* denir.

14 BOA, ŞD, 199/9/9.

15 BOA, ŞD, 199/9/9.

olması ihtimali mevcut olan ve sermayeden bi'l-küllüye mahrum bulunan işbu bankanın nüküd-i mevkûfeyi ol vecihle istikrâz eylemesine mesâğ-ı şer'î görülemeyeceği gibi böyle sermayesiz bir banka tesisi caiz olamayacağı...”

Celal Bey'e göre iflası muhtemel ve sermayesiz bir banka olan Evkaf Bankası'nın Evkaf Nezâreti'nin elindeki vakıf paraları hiçbir teminat göstermeden muâmele-i şer'iyeye yoluyla alması şer'î gerekliliklerin (*icâbât-ı şer'iyeye*) çiğnenmesi anlamına gelir. Halbuki ortada bunu meşru kılacak hiçbir haklı sebep (*mesâğ-ı şer'î*) de yoktur.¹⁶ Gerçekten de para vakıflarının muâmele-i şer'iyeye yoluyla işletiminin meşruiyetinin yüzyıllardır değişmeyen temel ölçütlerinden birisi, vakfın yok olmasını önleme adına bir teminat göstermektir. Ancak Celal Bey burada, garip bir biçimde, bankanın tesisi ile basit muâmele-i şer'iyeye işlemini birbirine eşitleyip aynı kurallara tabi kılmaktadır. Celal Bey'in kurgulanan Evkaf Bankası'yla ilgili diğer önemli eleştirisi, bankanın gayri menkul rehiniyle ikrazda bulunmasıdır. Ona göre milyarlarca sermayeli bankalar için dahi büyük bir risk oluşturan bu işlem, zaten sermayesiz olan Evkaf Bankası'nın sermayesini uzun vadede hareketsiz kılarak bankanın iflasını kuvvetle muhtemel hale getirecek ve dolayısıyla vakıf paralar bütünüyle yok olma tehlikesi altına girecektir.¹⁷ Celal Bey'in Tanzimat Dairesi'ndeki tüm bu itirazlarına ve karşı oyuna rağmen nizamnâme oyçokluğu ile kabul edilir. Çünkü diğer aza gerekli tedbirlerin alınmasıyla bertaraf edilebilecek olan bu tip farazi tehlikelerin Evkaf Nezâreti'nin banka kurma teşebbüsüne engel olmaması gerektiğini düşünür. Neticede bankayı kapasitesini aşan işlemlere girişmeye hiçbir şey zorlayamayacağı gibi menkul-gayrimenkul karşılığında yapılacak ikraz işlemleri bankanın servetini artırmasına hizmet edecektir.¹⁸

Mustafa Hayri Efendi'nin söylediklerine bakılırsa Evkaf Bankası Nizamnâme Lâyihası, Şura-yı Devlet'e gönderildiğinde azadan bazısı özellikle de Halepli Mustafa Efendi nizamnâmenin şeriat hükümlerine muhalif olduğunu iddia etmiştir. Lâyihanın savunusu için Hayri Efendi tarafından görevlendirilen Hukuk Müşaviri Seniyyüddin Bey,¹⁹ şeriata aykırı olduğu düşünülen maddelerin derhal çıkarılmasını teklif ettiyse de karşı taraf olumsuz tavrını sürdürür. Bu durum üzerine Hayri Efendi, Fetvâhâne'den Fetva Emini Esat Efendi, Fetva Emini Muâvini Hacı Ahmet Tevfik Bey ve İlâmât Müdürü Kayserili İsmail Efendi ile görüşüp onlarla fikir alışverişinde bulunur. Fetvâhâne görevlileri Şura-yı Devlet üyelerinden farklı olarak bu banka fikrini olumlu karşılar ve Evkaf Nâzırı Hayri Efendi'ye lâyihayı kendilerine resmi yolla ulaştırmasını tavsiye ederler. Bu duruma çok memnun olan

16 BOA, ŞD, 199/9/4.

17 BOA, ŞD, 199/9/4.

18 BOA, ŞD, 199/9/4.

19 İlgili görevlendirme yazısı için bkz. BOA, ŞD, 199/9/7.

Mustafa Hayri, yine Seniyyüddin Bey’i takibiyle görevlendirerek, lâyiha’yı, ertesi gün Fetvâhâne’ye ulaştırır. Lâyiha kısa bir süre içerisinde tetkik ve tasdik edilir.²⁰ Fetvâhâne’nin *nükûd-i mevkûfe muâmelâtının tensik ve hüsn-i cereyanının temini için teşkil olunacak bankanın nizamnâmesi* hakkındaki mütalaası şöyledir: “*Evkâf-ı Hümayûn Nezâret-i Celilesi’nden havale buyurulan işbu tezkire ve melfûfu nükûd-i mevkûfe nizamnâme lâyihası mütalaa olundu. Mezkur lâyihanın yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu maddeleri hâmişlerine işaret olunduğu vecihle tashih olunduıkları takdirde bi’l-cümle münderecâtı muvâfık-ı şer’-i âlî ve bu suretle alınıp verilecek ribh helal olur.*”²¹

Fetvâhâne gerçekten de tashihini gerekli gördüğü bir iki detay dışında, bankanın kurulmasından yanadır. Ancak Hayri Efendi’nin 30 Mayıs 1912 tarihinde günlüğüne düştüğü notlardan anlıyoruz ki bankanın kuruluş süreci bir hayli uzamıştır. Bu tarihte, Hayri Efendi, Şura-yı Devlet Dairesi’ne uğrayıp Şura-yı Devlet Reisi Said Halim Paşa ile görüşmüş²² ve nizamnâmenin süratle müzakeresi için kendisinden ricada bulunmuştur. Paşa ise gerekeni yapacağına dair kendisine söz vermiştir.²³ Şura-yı Devlet’te alınan kararlar gerekli görüldüğü takdirde bir de Şura-yı Devlet azalarının tümünden oluşan genel kurulda (*heyet-i umûmiye*) müzakere edilirdi. Evkaf Bankası Kanun Lâyihasının da tekrar müzakeresi gerekli görülür. Muhtemelen Hayri Efendi’nin süreci uzattığını düşündüğü şeylerden birisi de budur. İlgili müzakereye Evkaf Nezâreti’ni temsilen katılması için bu defa Evliya Efendi görevlendirilir.²⁴ Tanzimat Dairesi’nde Celal Bey’in pek iltifat görmeyen itirazı genel kurulda tekrar gündeme gelir. Azadan Sami Bey, Kemaleddin Bey, İstiğnaki Bey, Şadân Bey, Ziya Bey, Yahya Bey ve Mustafa Efendi, vakıf paraların halihazırda zaten gayrimenkul karşılığında ikrazda bulunduğunu, bankanın da bu konuda tercih hakkına sahip olmasının daha uygun olacağını, dolayısıyla lâyihanın bu kısmının olduğu gibi

20 Mustafa Hayri, 107-108. Mustafa Hayri Efendi’nin övgüyle bahsettiği Fetva Emni Mehmed Esad Efendi (1847-1918), 1909 yılında getirildiği bu görevini 24 Ocak 1913 tarihine kadar sürdürür. Bu tarihte görevinden ayrılması Mustafa Hayri Efendi’nin yerine şeyhülislam olmasından kaynaklanır. Daha da ilginç olanı Esad Efendi’nin 15 Mart 1914 tarihinde şeyhülislamlık görevinden istifa etmesinin hemen ertesi günü (Mehmet İpşirli, “Mehmed Esad Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28:470) yerine şeyhülislam olacak kişinin yine Mustafa Hayri Efendi olmasıdır. (Mehmet İpşirli, “Mustafa Hayri Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17:63.) Mustafa Hayri Efendi bu tarihten 6 Mayıs 1916’ya kadar artık hem Evkaf Nâzırı hem de Şeyhülislam olarak görevini sürdürecektir.

21 Meşihat Arşivi (MA), Fetvâhâne-i Âlî Tezkire Defterleri (FTD), 386/106.

22 Mustafa Hayri, 107.

23 Mustafa Hayri, 107.

24 Mustafa Hayri, 111.

kabul edilmesini savunurlar.²⁵ Gerçekten de Osmanlı para vakfı uygulamalarına bakıldığında, para vakıflarının rehin ve/ya kefil karşılığında ikraz edildikleri, bu rehinin de gayrimenkul olabildiği görülür.²⁶ Gerçi rehin işlemlerinin kefil işlemleri kadar yaygın olmadığı da bir gerçektir.²⁷ Zaten ortada basit bir para vakfından bütünüyle farklı nitelikleri haiz bir banka sistemi bulunmaktadır. Bankaların işlemlerini nakit ya da nakde dönüşümü hızlı ve kolay varlıklarla güvenceye alması her zaman avantajlıdır. Gayrimenkuller ise hem nakde dönüşümü vakit alan hem de piyasa değerinde hızlı iniş çıkışlar gözlenebilen varlıklardır. Nakde dönüştürülemediğinde ise gayrimenkul kira getirisi büyük ihtimalle nakit paranın getirisinden daha az olacaktır. Klasik para vakıfları ise banka gibi ikraz-istikraz işlemlerini aynı anda yapan kurumlar değildir. Mevcut para üzerinden yalnızca ikraz işlemi gerçekleştirilir ve ortadaki risk borçlunun borcunu ödeyememesinden ibarettir. Bu nedenle tüm para vakıflarını ortadan kaldıracı sistemik bir çöküş söz konusu değildir. Bankada ise aynı zamanda istikraz işlemleri yapıldığından ikraz-istikraz arasındaki denge bozulması bankayı iflasa sürükleyebilmektedir.²⁸

İşte tam da bu farklılık nedeniyle genel kurul, yerleşik fıkıh/hukuk kurumlarında belli bir düzenlemeye gitme ihtiyacı hisseder. Çoğunluk, bankanın bu farklılığından kaynaklı riskleri bertaraf etmek için para vakıflarının klasik rehin algısına bazı kayıtlar getirir. Buna göre banka, sermayesi ancak 500.000 lirayı aştığı takdirde gayrimenkul teminatı alabilecektir. Kemaleddin Bey, İstiğnaki, Şâdân, Ziya ve Yahya Beylerle Mustafa Efendi, bu takdirde de gayrimenkullerin şehir içindekilerle sınırlandırılmasını ve 500.000'i aşan oranın ancak %25'i kadarı karşılığında gayrimenkul teminatı alınmasını savunur. Tevfik Bey, Safer Efendi, Sami Bey ve Kostantin Efendi ise şehir içi sınırlamasını gerekli görmez. Ancak çoğunluk ilk görüşü benimser ve ilgili maddede gereken tadilat da yapılır. Zaten Fetvâhâne'nin daha önce düzeltilmesini tavsiye ettiği maddeler de gayrimenkul teminatına

25 BOA, ŞD, 199/9/1-2.

26 Fâtıma Hatun bt. el-Hâc Mehmed Ağa'nın para vakfına ait vakfiyede "...Fâtıma Hâtun târih-i kitâbdan üç sene mukaddem ahlâs-ı mal ve etyab-ı menâlınden tâmmü'l-vezn sahihü'l-ayâr bin iki yüz esedî gurusunu ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz kıldıkdan sonra hasbeten lillâhi'l-meliki'l-cemil vakf ve tesbîl edip şöyle şart eyledi ki meblağ-ı mezbûreye mütevellî ile beher sene onu on bir hesabı üzere **rehn-i kavî ve kefil-i melî ya ikisinden biri ile hasbe mâ yaktazîhi'l-hâl istirbâh ve istiğlâl olunup...**" ifadesi yer alır. Vakfiyenin tamamı için bkz. Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, s. 236. Sayfa numaralandırmasında İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı ve İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ortaklığı ile hazırlanan çalışma esas alınmıştır.

27 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 304.

28 Bu açıklama para vakfının yalnızca bir parçasını oluşturduğu büyük vakfın da istikraz işlemi yapmadığı gibi bir iddia içermez.

ilişkindir.²⁹ Nihayet Şura-yı Devlet'ten geçen lâyiha meclise gitmek için hazırdır. Peki Fetvâhâne'nin Evkaf Bankası kurma fikrine bu olumlu yaklaşımı, bankalar hakkındaki genel bir tavır mıdır yoksa para vakıflarının faydasına dönük istisnai bir karar niteliğinde midir?

Fetvâhâne'nin Bankaya ve Faize/Ribaya Bakışı

Fetvâhâne banka fikrine ilkesel olarak karşı değildir. Bu noktada temel belirteç bankanın kendisinden ziyade işlemlerinin şeriata uygunluğudur. En önemlisi de nemalandırmanın hangi yolla yapılacağıdır. Fetvâhâne, banka ve bankada hasıl olan nemanın helalliyetini tespitinde öncelikle *dârülharp* ve *dârülislam* ayırımına gider. Buna göre *dârülharpte* ikamet eden bir Müslümanın ecnebi bankalarındaki parasından hâsıl olan nema (*fâide*) hiçbir özür aranmaksızın helaldir. Nitekim Fetvâhâne, bu yolla alınan faizin İslami kurumlara bağışlanmasının meşruiyetini sorgulayan Hâriciye Nezâreti'ne 17 Nisan 1913 tarihinde olumlu yanıt verir.³⁰ Tarih 29 Şubat 1920'yi gösterirken Meşihat resmi yayın organı olan *Ceride-i İlmiyye*'de Arapça bir fetva yayınlar. Müslüman bir adam *dârülharpte* sahibi bura vatandaşı olan³¹ bir bankaya 100 dinar para yatırır. Banka bu parayı işletecek ve her yıl hesap sahibine beş dinar ödeme yapacaktır. Peki banka sahibinin razı olması ve akdin de *dârülharpte* yapılması halinde Müslüman bir kimsenin bu ödemeyi kabul etmesi helal midir? Meşihat helal olduğunu söyler.³² Çünkü Hanefi mezhebinin kabul gören doktrininde kural olarak *dârülharp* vatandaşı ile Müslüman arasında riba cereyan etmez. Bunun nedeni ise ribanın cereyanı için gerekli olan masumiyet özelliğinin bunların malında bulunmamasıdır. Aranılan rıza şartı ise Müslüman kimse ile bu ülke arasındaki anlaşmanın şartlarına riayet etme gereğinden kaynaklanır.³³ Böylece Evkaf Bankası Kanunu'nda yabancı ülke vatandaşları (*ecnebi*) için neden *rihb-i mülzem* kaydının aranmadığı da anlaşılabilir olur.

Ancak asıl soru banka bir Müslümana aitse veya Müslüman bir belde bulunuyorsa cevabın ne olacaktır. Fetvâhâne'ye göre bu takdirde işlem bir sultana

29 BOA, ŞD, 199/9/1-2, 9. Bu belgedeki düzeltmelerin Meşihat tarafından yapıldığı açıkça belirtilmemiş olsa da nizamnamenin düzeltilen yegâne maddelerinin gayrimenkul teminatına ilişkin 28. ve 29. maddeler olması, bahsi geçen tadilatın tam da bu belgedekiler olduğunu kuvvetle muhtemel kılar.

30 MA, FTD, 386/125.

31 Kullanılan ifade harbîdir.

32 *Ceride-i İlmiyye*, 7/55, 29 Şubat 1336, 1744.

33 İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003/1423), 5:399, 422-423.

dahi ait olsa riba yasağı tekrar gündeme gelir. 1910 yılında bir grup, kurdukları bankaya sultanı da ortak etmek isteyince böyle bir ortaklığın caiz olup olmadığını öğrenmek isteyen Sultan Mehmed Reşad, acilen cevap almak üzere Fetvâhâne'ye bir ferman yollar. Fetvâhâne hemen ertesi gün şu yanıtı verir:

“...bankalarda cârî muâmele fukahâ-yı ‘izâm aleyhim rahmetü rabbi’l-enâm hazerâtı cânibinden sebt ve tasrih buyurulan sarf ve şirket ve idâne mesâiline tevfiik edilmeyip gayrı meşru ve Kuran-ı Azimü’ş-şân ve Furkân-ı Celilü’l-ünvanda beyan ve nehy buyurulan *riba-yı mahz* üzerine müesses olduğu cihetle sultan-ı müslimin ve halife-i kâffe-i müminin olan padişah adalet nisâr ve şehriyâr-i takva-yı şîâr efendimiz hazretlerinin böyle leffen memnu olan bir emre iştirakleri kat’an karîn-i cevâz-ı şer’-i âli olmaz.”³⁴

Soruda geçen bankanın hangi banka olduğunu bilmiyoruz. Ancak Fetvâhâne’nin yanıtındaki detaylara bakılırsa İslami bir banka olmadığı kesindir. Nitekim İslam Bankası kurma niyetinde olan Fahreddin Demirov adlı bir şahıs Bosna’daki Müslüman halk adına Fetvâhâne’den meselenin şer’î cihetine ilişkin açıklama talebinde bulunduğu anda, Fetvâhâne belli kayıtlarla işleme geçit verir.³⁵ 3 Kasım 1910 tarihinde verilen cevapta, şeriata uygun hareket edip, nemayı *devr-i şer’î*³⁶ usulünü kullanmak suretiyle *ilzâm-ı ribh* biçiminde elde ettiği takdirde banka işlemlerinin meşru ve hasıl olan nemanın helal olacağı ifade edilir.³⁷ Bu cevap önemlidir. Çünkü banka tesisi ve bankada hasıl olan nemanın helalliği noktasında sonraki süreçte gelecek soruların da bir anlamda prototip cevabıdır ve bu cevap farklı sorular vesilesiyle sürekli tekrar edilecektir. Cevap aynıyla şöyledir: “*Mezkur bankaya tevdi ve ikraz ve idâne ve tebdil veya suver-i sâire ile bırakılan ve alınan mebâliğ hususunda mesâil-i şer’iyesine tevfiik-i muâmele olunduğu ve ez cümle idâne ve istidânenen hâsıl olacak nema ilzâm-ı ribh yani fukaha-yı kirâmın beyan buyurdıkları turukun birisiyle devr-i şer’î icra edildiği takdirde meşru ve helal olur.*”³⁸

Bu fetvalardan Fetvâhâne’nin sistemsel anlamda bankaya karşı olmadığı ve ilgili nemanın meşruiyeti noktasında da nemanın ortaya çıkış sürecine odaklandığı anlaşılır.

34 MA, FTD, 378/24.

35 MA, FTD, 378/24.

36 Daha önce zaten var olan bir borcun vadesinin uzatılması için başvuru olan *muâmele-i şer’iyye* işlemine *devr-i şer’î* denir. *Mecelletü’l-mehâkim* adlı eserde yer alan açıklamaya göre *devr-i şer’î* *deyu fukahânın talim eyledikleri üzere istidane ve istikraz eden kimesne (borç alan kimse) aldığı nakdi rızasıyla bir miktar zamime (ilave) ile eda eylemekdir ki ol ziyadeyi ribadan tahlis (kurtarmak) için ol kadr kıymetli bir metaı sahib-i nakidden (borç verenden) iştira ve bahası olmak üzere nakde zam ve cümlesi deyn-i meşru’ olup sonra ol meta’ı medyun (borçlu) dahi bir kimesneye hibe edüp ol dahi sahib olana îta eder.* Kaya, 14.

37 MA, FTD, 378/24.

38 MA, FTD, 378/24.

Bu durumda klasik Osmanlı'da olduğu gibi meşrutî dönemin Meşihat'ine göre de nemanın meşruiyetini belirleyen şey tahakkuk etme biçimidir. Trablusşam'dan Abdülğani Bedevî adlı bir kimse Fahreddin Demirov'a verilen fetvanın bir suretinin de kendi bölgesine yollanmasını talep ettiğinde, 21 Şubat 1911 tarihinde aynı fetva bugünkü Lübnan'a da yollanmış olur.³⁹ Nimetullah adlı bir kişi Mısır'daki Müslüman ahalî için de *düstûrî 'l-amel* olmak üzere Bosna fetvasının bir suretini talep edince 20 Nisan 1911 tarihinde Fetvâhâne aynı fetvayı Mısır'a da yollar.⁴⁰ Avâze Gazetesi Müdüriyeti tarafından Fetvâhâne'ye havale edilen soru paketinde, Kafkasya'da kendi sermayeleri ile banka kurmak isteyen ve bu nedenle hem bankanın tesisinin hem de bankada hasıl olan ribhin meşruiyetini sorgulayan Çerkeslerden de bir soru vardır. Fetvâhâne 13 Kasım 1911 tarihinde, Bosna, Trablusşam ve Mısır için verdiği fetvanın aynısını Kafkasya Çerkesleri için de verir.⁴¹ Sonraki yıllarda da bu cevabını tekrar eder.⁴² Görüldüğü üzere banka, İslam bankası şeklinde kurgulanıp, hasıl olan nema fikhın öngördüğü helal yollardan biriyle elde edildiğinde ortada herhangi bir problem yoktur.⁴³ Aksi halde böyle bir nemanın alınması haram olduğu gibi banka bu nemayı vermeye de zorlanamayacaktır. Nitekim 17 Şubat 1921 tarihinde Fetvâhâne, Yüzbaşı Haydar Efendi'nin yetim çocukları namına yatırılan paraya *ilzâm-ı ribh* yoluyla ve şer'î usullere uygun biçimde tahakkuk etmeyen faizi, Ziraat Bankası'nın vermeye mecbur tutulamayacağını söyler.⁴⁴ Osmanlı fetvalarında muâmele-i şer'îye yapılmaksızın ribh alınmama ilkesi, vakıf ve yetim malları için de geçerli kabul edilmiştir. Tek fark borçlunun bu ödemeyi

39 MA, FTD, 383/121.

40 MA, FTD, 389/3.

41 MA, FTD, 378/40.

42 MA, FTD, 389/64.

43 Musa Kazım Efendi'nin imzasını taşıyan aşağıdaki 1 Eylül 1910 tarihli fetva sureti bize Fetvâhâne'nin keskin bir ribh-riba ayırımına sahip olduğunu gösterir. Fetvanın verilme sebebi, Mekke'deki yetim mallarının Eytam Nizamnâmesi'ne göre muâmele-i şer'îye ile işletilmesi gerekirken ribaya düşülme endişesiyle işletilmeyip âtil bırakılması ve bu durumun doğurduğu kargaşadır.

“...**rihb ile riba** yekdiğerinden ayrı olup emvâl-i eytâm ve evkâfın muâmele-i şer'îye ile nezâret-i âmme-i hilâfet-i İslamiye tahtında tenmiye ve irbâhı hususunun ecille-i fukaha taraflarından suret-i tecvizi kütüb-i fikhiyyede mestur ve bu suret dahi bi'l-cümle müslimin tarafından kabul edilerek asırlardan beri ma'mûl bih olduğu cümleten adem-i cevâzına zehâb ile **muâmele-i şer'îyenin ribh-i hasilına riba denilmesi ve bunun hürmet-i kat'îye ile haram tanınması** gayri muvafık olduktan...” BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 3802/285108. Ayrıca bkz. Mehmet Akif Berber, “From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the Late Ottoman Empire” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Şehir Üniversitesi SBE, 2014), 90.

44 MA, FTD, 395/42.

gönüllü olarak yapması halinde vakıf malları için kesinlikle, yetim malları için ise ulemanın çoğunluğuna göre ribhin alınabilmesidir.⁴⁵ Fetvâhâne'nin bu fetvası da klasik formülasyona uygun biçimde banka rızasıyla verdiği takdirde nemanın alınabileceğine işaret eder.⁴⁶ Özetle paranın nemalandırılması için muâmele-i şer'iyeden ibaret tek bir yol öngören Evkaf Bankası, bu yönüyle Fetvâhâne tarafından istisnai olarak onaylanmış bir kurum değildir. Aksine Fetvâhâne'nin genel ilkeleriyle oldukça uyum içerisindedir.

Evkaf Bankası Kanun Lâyihası Meclis-i Mebusan'da

Kanun tasarısı Meclis-i Mebusan'a geldiğinde tarih 11 Temmuz 1914'ü göstermektedir. Kanunun Şura-yı Devlet'teki son müzakeresi üzerinden yaklaşık bir yıl geçmiş ve Evkaf Nâzırı Mustafa Hayri Efendi yakın zamanda şeyhülislamlık makamına da oturmuştur. Seniyyüddin Bey'in Şura-yı Devlet müzakereleri sırasında Evkaf Nezâreti adına yaptığı teklif üzerine 71 maddelik lâyihadaki kanun ve nizamnâme özelliği taşıyan hükümler birbirinden ayrıdır.⁴⁷ Meclis-i Mebusan'a gönderilen Evkaf Bankası Kanun Lâyihası bundan dolayı 11 maddeden ibarettir.⁴⁸ Teklif edilen kanuna göre 500.000 Osmanlı lirası sermaye ile bir anonim şirket olarak Evkaf Bankası adıyla bir banka tesis edilecek, Evkaf Nezâreti de elindeki vakıf paralar ve avârız akçeleriyle bankanın ihraç edeceği nama yazılı hisselerden satın alacaktır.⁴⁹

Bu sırada Meclis Başkanı Halil Menteşe, kanunun esbâb-i mücibesini meclise arz eden kişi ise encümen reisi Kırkor Zöhrap Efendi'dir. Kırkor Zöhrap'a göre Evkaf Bankası, servetin harekete geçirilmesi ve memleketin her tarafına dağıtımı için bir araç, memleketi ecnebilerin iktisadi tahakkümünden kurtarmak için de

45 Kaya, 40.

46 Fetvâhâne 30 Eylül 1922'de de bir devlet dairesinde bulunan teshilat sandığının, yatırımcılarına *devr-i şer'î* uygulamasına başvurmadan ödeyeceği meblağın, sırf riba ve mahza haram olduğunu söyler. MA, FTD, 382/5. Fetvâhâne bankada hasil olan nemanın mahiyeti dışında farklı endişelerle de banka kurma girişimlerinin önünde durmuştur. İmtiyaz sahibi olan İngiliz Mösyo Pisani'nin vârisleri Dârü't-Terhin Bankası'nı kurmak için girişimde bulununca, Fetvâhâne 13 Ocak 1889 tarihinde, ahalinin hanesindeki eşyalarına varıncaya kadar menkul mallarını rehne bırakmaya mecbur kalıp fakir düşeceklerini (*tezâyüd-i fakr*), rehne ilişkin tüm muâmelelerin şer'î kâidelere göre tatbikinin gerekliliğini ve ilgili nizamnâmenin diğer pek çok maddesinin hilâf-ı şer'-i şerif olmasını gerekçe göstererek *bankanın küşadına mesâğ-ı şer'î olmadığı* cevabını verir. MA, FTD, 374/238.

47 BOA, ŞD, 199/9/1.

48 BOA, Meclis-i Vâlâ (MV), 234/47.

49 *Düstür*, 2. Tertip, 6:1047-48.

önemli bir adım olacaktır.⁵⁰ Zöhrap Efendi, Osmanlı Devleti'nin yalnızca gayri menkul varlığı yüz milyonları bulurken, bunlardan gereğince istifade edilemediğini, menkul varlığının da oldukça fazla olduğunu, sadece İstanbulluların ecnebi bankalarındaki mevduat hesabının 10 milyonu bulduğunu, bunun, yaklaşık 20 milyon civarındaki menkul servetin ecnebi bankalarca kullanıldığı anlamına geldiğini söyler.⁵¹ İstanbul mebusu Hacı Şefik Bey de benzeri bazı bilgiler verir. Osmanlı Bankası'nda bulunduğu sıralarda, Şefik Bey pek çok kadının bankaya para tevdi edip “*Faiz istemeyiz; yalnız paramız burada hıfz olunsun!*” dediklerini, Müslümanların bir müessese-i İslamiye bulamadıkları için bu ecnebi bankaları tercihe mecbur kaldıklarını, Evkaf Bankası açıldığı takdirde değil faizle faizsiz bile birkaç milyonun bu bankaya gireceğini ifade eder. Bu servetin özellikle Evkaf Bankası'nca kullanılması gerektiğini vurgulayarak sözlerine son verir.⁵² Kanuna ilk itiraz ise şu sözleriyle Bağdat/Divaniye mebusu Mehmet Şevket Paşa'dan gelir: “*...Evkaf Nezâreti sırf bir müessese-i diniye-i İslamiyedir. Banka muâmelâtı, tabii bütün faizle yürütülecektir ve bittabi Evkaf parasına da faiz dahil olacaktır. Kuran-ı Azim'in nass-ı kat'isiyle ve müteaddit âyât-ı kerime ile tahrir olunan riba, demek ki müessesât-ı diniyeye dahil olacaktır.*”

Kanunu hedef alan bu faiz eleştirisinden belki daha da önemli olan Mamûratü'l-aziz mebusu Mehmet Said Efendi'nin verdiği şu cevaptır: “*Umûr-i hayriyeye ait faiz meşrudur*”. Bağdat mebusu Cemil Zehavi Efendi ise ribanın halihazırda kabul edilen şeklinin hem şeriata hem de içtimai hayata uygun olduğunu söyler.⁵³ İtiraz sahibi Mehmed Şevket Paşa ise bu açıklamalarla tatmin olmaz ve şu vurucu cümlelerle itirazını sürdürür: “*Bu banka parası Evkaf'ın parasına karışacak. Pekâlâ demek oluyor ki camilerde üzerlerinde namaz kılacağımız seccadeler faiz parasıyla alınmış olacak.*”

Umûr-i hayriyede faizi meşru gören Mehmet Said Efendi ise haram olmak bir tarafa bunun cami, mescit ve tekke gibi hayır kurumlarına yardımdan ibaret olduğunu savunur. Kütahya mebusu Abdullah Azmi Efendi'ye göre de böyle bir itiraz bütünüyle yersizdir. Zira Osmanlı Devleti'nde *rihb-i mülzem* ve *devr-i şer'î* gibi işlemler zaten yüzyıllardır yapılagelmektedir. Ona göre dağınık halde bulunan vakıf paraların bir düzen içinde nemalanmasını sağlayacak ve fayda-zarar yönüyle de kurulması sırf fayda getiren ve aynı zamanda asrın terakkiyatıyla da uyum içinde olan bu İslam mali müessesesinin meşruiyetinin tartışılması bile yersizdir.⁵⁴ Muş mebusu İlyas Sami Efendi ise Mehmet Şevket Paşa'nın istidlal tarzını hedef alır:

50 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (MMZC), D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:128.

51 *MMZC*, D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:127-129.

52 *MMZC*, D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:139.

53 *MMZC*, D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:129.

54 *MMZC*, D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:130.

“Bir maksad-ı hayırhâhâne ile vaz’ ve tesis olunan şu müesseseye dair Şevket Paşa’nın söylediği sözler bu kanunu töhmet altında bırakıyor... Bir nass-ı celil kıraati ile istidlâl ettiler. Nass-ı celil kıraati ve sonra bütün kütüb-i diniye-i İslamiye mesâlih ve mefsedet üzerine cereyan ettiği ve bütün maslahat ve örfün temas edeceği mesâlih-i ibâd ile nassın temas edeceği mesele pek iyi bilirlere ki tearuz ederse diyânet-i esasiye-i İslamiye maslahatın taraftarı olduğu ve nakli tevîl edeceğini kabul etmiştir... Şu mahfil-i millîde şu teşebbüs-i nâfi’ için Kuran ile istidlâl etmenin Şevket Paşa’nın irfanıyla hiç mütenasip olmadığını arz ediyorum.”⁵⁵

Görüldüğü gibi buraya kadarki itirazlar hep faizle alakalıdır. Bu da muhtemelen Osmanlı Devleti’ndeki banka mefhumunun faizli banka olmasından kaynaklanır. Halbuki Evkaf Bankası Nizamnâme Lâyihasına bakıldığında borçlanmanın (*ikraz-istikraz*) muâmele-i şer’iyye yoluyla gerçekleştirileceği açıkça yazar. Hatta banka görevlilerinin, faizden kurtaran bu hile prosedürüne uyma noktasındaki ihmallerini önlemek adına tedbir de alınmış, *banka müteallik muâmelâtı usûl-i meşrûasına tevfiken ifa etmek ve muâmelâtı ahkâm-ı şer’iye tarifâtına tevfiğ ve lede’l-icâb esâs-ı icra olacak vesâiki ısdâr ve tanzim için* banka nezdinde ve şubelerinde birer fıkıh uzmanı (*nâib*) bulundurulması gerekli görülmüştür.⁵⁶ Bu noktada Abdullah Azmi Efendi’nin faiz itirazını yersiz bulması haklıdır.

Aynı meclis yalnızca birkaç ay sonra ilk milli banka olan Ziraat Bankası’nın⁵⁷ yeni kanun lâyihasını müzakere ederken, kanun açıkça faizli işlemleri öngörmesine rağmen Mehmet Şevket Paşa’nın da mebuslar arasında yer aldığı bu mecliste hiçbir faiz tartışması yaşanmayacaktır.⁵⁸ Kanunda geçen faiz ifadesinin ribh yani şer’î bir yolla hâsıl olan nema olmadığı da kesindir. Çünkü lâyihanın 12. maddesindeki şu kayıt bunu açıkça söyler: “*İkrâzât ve tevdiât faizlerinin miktarları Meclis-i idarenin kararıyla tayin olunur. Tevdiât ashabi tarafından talep vukûunda devr-i şer’î kaidesi dahi tatbik olunabilir.*”⁵⁹

Görüldüğü gibi burada *devr-i şer’î* uygulaması istisnai ve talebe bağlı bir uygulamadır. Müzakere sırasında mecliste bulunan Ziraat Bankası Genel Müdürü Şevket Bey’in yaptığı şu açıklama bu çıkarımı daha da güçlendirir: “*Malum-ı âlileriniz, Diyanet-i İslamiye’de faiz haramdır. Devr-i şer’î muamelesi iki kişi arasında bir muâmeledir. Kuyûda falan geçecek değildir. Birçok kimseler var ki, Ziraat Bankası’na tevdiatta bulunmak istiyorlar, fakat faizden korkuyorlar ve de böyle bir devr-i şer’î muâmelesi yapabilseniz biz de para tevdi ederiz diyorlar. Bunu tahattur ederek bu kaydı koyduk.*”⁶⁰

55 MMZC, D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:130.

56 BOA, BEO, 4260/31980; BOA, MV, 185/31. Bu belgelerde 200.000 liralık sermayeden bahsedilirken sonrasında sermayenin 500.000’e yükseltildiği görülüyor. BOA, MV, 234/50.

57 Donald Quataert, “Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiye’si’nde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu”, çev. Salih Kış, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 29 (Aralık 2011): 464.

58 MMZC, D. 3, İç. S. 1, 10 Kanunuevvel 1330, 1:33-51.

59 MMZC, D. 3, İç. S. 1, 10 Kanunuevvel 1330, 1:45.

60 MMZC, D. 3, İç. S. 2, 16 Teşrinisâni 1331, 1:60-61.

Anlaşıyor ki talebe bağlı olan *devr-i şer‘î* faize düşme endişesi taşıyan kimseler için bir seçenek olarak sunulan ancak hiçbir resmi nitelik taşımayan bir uygulamadır. Yalnızca sûri olarak banka ve müşterileri arasında yapılan ve kayda geçirilmeyen şifahi bir akitleşmeden ibarettir. Halbuki muâmele-i şer‘iyye işleminin ancak tayin edilen şekillerde yapılması ve kadının tescilli halinde geçerli kabul edileceği; aksi halde *ilzâm-ı ribh* yani borçlunun nema ödeme yükümünün söz konusu olmayacağı ve tescilsiz muâmele işlemlerinin geçersiz olduğu ilgili fetvalarda vurgulanmaktadır.⁶¹

Evkaf Bankası Kanun Lâyihası’nın genel müzakeresine damga vuran faiz/riba tartışmasının ardından kanun maddelerinin tek tek müzakeresine geçilir. Mecliste en çok tartışılan maddelerden birisi de Meclis reisi Halil Menteşe’nin Şura-yı Devlet reisi olduğu sırada bizzat kaleme aldığı şu 3. maddedir:

“Evkaf Bankası’nın sermayesi 500.000 Osmanlı lirasından ibarettir. Bu sermaye, Evkaf Bankası namıyla bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkili ve nizamname-i dahilisinde muayyen miktarda hisse senedatı ihracı ile tedarik olunacaktır. Evkaf Nezâreti nükûd-i mevkûfe ve avarız akçeleriyle mezkûr hisse senedâtından dilediği miktarda iştiraya mezundur...”⁶²

Görüldüğü gibi maddede bütün para vakıflarının bankadan hisse alımında kullanılması konusunda Evkaf Nezâreti’ne sınırsız bir yetki veriliyor. Karahisar mebusu Rıza Paşa bu noktada mahalli cemaatlerce tasarruf edilen para vakıflarının akıbetini merak eder. Nezâret bu vakıf paralara yani camilerin tamir giderleri ve masrafları için kullanılan bu avarız akçelerine de müdahale edebilecek midir? Mecliste hazır bulunan Evkaf Müsteşarı Münir Bey herhangi bir sınırlama olmaksızın mütevellileri tarafından idare edilenler haricindeki tüm vakıf paralarla Evkaf Bankası’ndan hisse alınabileceği ve elde edilen ribhin hak sahiplerinin (*meşrûtün leh*) istifadesine sunulacağı bilgisini verir.⁶³ Ancak Rıza Paşa ve Kudüs mebusu Said el-Hüseyni bu tipteki bir uygulamanın vakıf paraların yerinden yönetimini hedefleyen Kanun-i Esasi’nin 111. maddesine muhalif olacağını söyler. Bazı mebuslar ise âtil haldeki pek çok avarız vakfının bankayla harekete geçirilecek olmasından memnundur.⁶⁴

Evkaf Müsteşarı Münir Bey, Nükûd-ı Mevkûfe Müdüriyeti’nin Evkaf Nezâreti’nin bir şubesi olup vakıf paraların işletiminden sorumlu olduğunu ve vakfiye şartları dahilinde hasıl olan nemadan da istifade edebileceğini söyler. Dolayısıyla Nezâret, Evkaf Bankası’ndan hisse senedi almak istediğinde taşradaki vakıf paralar ve

61 Tahsin Özcan, *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları* (İstanbul: Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları, 2010), 114-15.

62 *MMZC*, D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:135.

63 *MMZC*, D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:131.

64 *MMZC*, D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:132.

avarız akçeleriyle de bunu yapabilecektir. Ancak hangi vakfın parasını kullandığı açıkça belirtilir ve elde edilen kâr payı (*temettü*) da bu vakfa ait olur.⁶⁵ Vakıfların şartnamelerine uyma garantisi veren bu açıklamalar bile bazı vekilleri tatmin etmez. Mesela Erzincan mebusu Halet Efendi, taşradan merkeze çekilen bu vakıf paraların yerinde camilerin tamiri için kullanıldığını, Nezâret yerinde harcama garantisi verse dahi kârın mahalline aktarımının nasıllığının problemlili olduğunu, halbuki halihazırda ihtiyaç duyulan tamiratın hızlıca yapılabildiğini belirtir. Evkaf Müsteşarı, temel hedeflerinin taşradaki suistimalden vakıf paraları kurtarmak olduğunu, bu uğurda gerekirse vakıf paraları merkeze celp edebileceklerini açıkça söyler.⁶⁶ Meclis-i Mebusan'daki bu müzakere sonrasında kabul edilen Evkaf Bankası Kanun Lâyihası ertesi gün de Meclis-i Âyan'dan oy çokluğu ile geçer ve ardından resmi gazetede yayımlanmak üzere 25 Temmuz 1914 tarihinde yürütmeye havale edilir.⁶⁷

Evkaf Bankası'nın Tesisinin Fıkıh Diliyle İzahı

Evkaf Bankası Nizamnâme Lâyihası'nın 11. maddesinde yer alan şu detay bankanın tesisinin hangi fıkıh müessesesine dayandırıldığını açıkça gösterir: “*Evkaf Bankası Müdüriyetince el-yevm Nükûd-i Mevkûfe İdaresi'nde bulunan bi'l-cümle nükûd muâmele-i şer'îyye ile istikrâz edilecek ve tahsilat vaki oldukça mebâliğ-i müstekraza üzerine mea ribh zam ve ilave olunacaktır.*”

Madde, Evkaf Nezâreti ile Evkaf Bankası arasındaki nakit devrini istikraz olarak niteler. Yukarıda zikredildiği gibi Celal Bey de itirazını bu noktadan hareketle yükselterek, muâmele-i şer'îyye ve istikrazın teminat gösterilmeden yapılmasının gayri şer'îliği merkezinde eleştirisini şekillendirmişti. Peki bu işlem gerçekten yalın bir borç alıp verme işlemi midir? Bankanın kuruluş planı dikkatle incelendiğinde, anonim şirket olarak kurulması planlanan Evkaf Bankası ile Evkaf Nezâreti arasındaki ilişkinin şirket ve kurucu hisse sahibi ilişkisi olduğu anlaşılır. Vakıf paralar Evkaf Bankası'na devrini takiben para vakfı olma özelliğini yitirerek aslında hisse vakfına dönüşür. Yapılan işlem ise istikrazdan çok vakfın değiştirilmesi anlamına gelen istibdaldir. Çünkü Evkaf Bankası her biri belli değerdeki hisseler şeklinde arz edilecek ve Evkaf Nezâreti de bu hisseleri elindeki vakıf nakitle satın alacaktır. Hisselere karşılık gelen değer bankaya aktarıldıktan sonra bu nakit üçüncü kişilere rehin ve kefil karşılığında muâmele-i şer'îyye yoluyla ikraz edilerek nemalandırılacaktır. Kurulacak bankanın süresiz kurulduğu da hatırlandığında, hisselerin vakfın olmazsa olmaz niteliği olan ebedilik şartını da sağladığı görülür. Hatta Evkaf Bankası Kanunu'nun müzakeresi sırasında Meclis Başkanı olan Halil

65 MMZC, D. 3, İ.ç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:133.

66 MMZC, D. 3, İ.ç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:134.

67 BOA, I.MLU, 8/37.

Menteşe'nin şu sözleri de bu yorumu doğrular: "...*Bu aksiyon ile hisse senedatı ile teşekkül eden bir bankadır. Evkafın parası girmiyor. Bunun mahiyeti büsbütün değişiyor. Evkaf Nezâreti bir Müslüman bankası tesis edecek bir temel vaz ediyor.*"⁶⁸ Yani vakıf paraların bankaya girdiği andan itibaren mahiyeti bütünüyle değişecektir ve işlem basit bir istikraz işlemi değildir. Zaten amaç bu olsaydı Evkaf Nezâreti hisse satın almak yerine elindeki vakıf paraları alacağı ribh karşılığında bankaya tevdi ederdi ki benzeri işlemleri diğer bankalar vasıtasıyla zaten yapmaktaydı. Böylece Celal Bey ve diğer Şura-yı Devlet azalarınca dillendirilen risklerden de kendini kurtarmış olurdu. Yani şayet bu banka tesis edilmiş olsaydı, bu tesisin fikhın dilinden izahı istibdal kurumu üzerinden yapılacaktı. Ancak Evkaf Bankası fiili anlamda hiçbir zaman kurulmadı.

Türkiye Vakıflar Bankasının Tesisi: Para Vakfının Faize Karışması

Osmanlı idarecilerinin tüm girişimlerine rağmen Evkaf Bankası kurulamaz. Zira kanun meclisten geçtikten kısa bir süre sonra I. Cihan Harbi patlak verir. Nitekim dönemin ekonomi uzmanlarından Hasan Ferid de kanunla müsaade alınmasına rağmen bankanın bir türlü teşkil edilemediğini eserinde açıkça yazar.⁶⁹ Hatta 1914 yılında Dâhiliye Nezâreti'ne çekilen bir telgrafta, Banco di Roma'nın Antalya'da bir şube açması için Müslüman ve Hristiyan tüccar arasında imza kampanyası başlatan İtalya konsolosuna engel olmak için Evkaf Bankası'nın burada derhal bir şube açması talep edilir.⁷⁰ Telgrafa verilen yanıtta beklenmesi gerektiği söylenir⁷¹ ve şube açılmaz. Ancak meclis görüşmelerinde zikri geçen Abdullah Azmi Efendi, vakıf para ile banka kurma hususundaki girişimlerini sonraki yıllarda da sürdürür. 29 Nisan 1922 tarihinde Evkaf Bankası hakkında fikrini almak için Mustafa Hayri Efendi'ye bir mektup yollar.⁷² Ancak Hayri Efendi zaten hasta bulunduğu bu tarihten kısa bir süre sonra vefat ettiği için mektup muhtemelen yanıtız kalır. Bundan yaklaşık bir yıl sonra (25 Eylül 1923) Rize Mebusu Ekrem Bey, meclise, Evkaf Bankası Müdüriyet-i Umûmiye teşkilatı hakkında bir kanun teklifi sunar.⁷³ Ancak 27 Mart 1926 tarihinde vakıflar kanununun tedvini sürecine girildiğinden

68 MMZC, D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330, 2:134.

69 Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Bankacılık*, haz. Mehmet Hakan Sağlam (İstanbul: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2008), 3:36.

70 BOA, DH.ŞFR, 429/5. Deşifresi için bkz. BOA, DH.UMVM, 77/17.

71 BOA, DH.UMVM, 77/17.

72 Mustafa Hayri, 780.

73 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, D. 2, İç. S. 1, 26.9.1339, 2:287; *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, D. 2, İç. S. 3, 29.3.1926, 23:385.

vakıf parayla banka teşkili için beklenmesi kararlaştırılır.⁷⁴ Bu sırada çıkarılan bir kanunla vakıf paraların *devr-i şer'î* ile ikrazı usulü kaldırılarak taliplilerine rehin karşılığında verilmesi zorunlu kılınır.⁷⁵ Ekrem Bey, birkaç yıl sonra bu defa Evkaf Müdüriyet-i Umûmiyesi ve evkaf-ı husûsiyenin lağvı ve akar-nakit *bilumum* evkafın yeni kurulan Emlak Bankası'na devrini teklif eder⁷⁶ ancak teklif olarak kalır. İş Bankası'nın kurulmasını takiben Başvekil İsmet İnönü, Nükûd-i Mevkûfe Müdürlüğü'nün İş Bankası ile çalışmasını mecburi kılar.⁷⁷ 1930 yılında avarız vakıflarının belediyeye devrine ilişkin bir kanun çıkarılır.⁷⁸ 1932 yılında Nükûd-i Mevkûfe Müdürlüğü'nün adı Vakıf Paralar Müdürlüğü'ne dönüştürülür.⁷⁹ 1935 yılında beklenen kanun çıkarılır. 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun kabulü ile birlikte vakıf akar satışında yaşanan artış, vakıf para mevcudunda hızlı bir yükselişe sebep olur. 1939 yılına gelindiğinde Vakıf Paralar Müdürlüğü'nde toplanan vakıf nakit 4.879.090 liraya ulaşır ki bu artış sonraki yıllarda da hızlanarak devam eder.⁸⁰

Vakıflar Bankası'nın kuruluşu ise 1950'li yıllara denk gelir. Aslında 1949 yılında ilk etüt çalışması yapılarak bankanın ana sözleşmesinin taslağı hazırlanmıştır.⁸¹ Ancak bankanın kuruluşuyla sonuçlanan esas çalışma, 1950 yılında İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı ve Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığı döneminde, vakıflar mevzuatının ıslahı ve Vakıflar Bankası'nın kuruluşuyla ilgili çalışma yapmak üzere görevlendirilen büyük hukukçular Ali Himmet Berki, Esat Arsebük, Ebülulâ Mardin ve Sıddık Sami Onar tarafından yapılacaktır.⁸² İki yıl sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) girişimi, bakanlar kurulu kararı ve Başbakan Adnan Menderes'in imzasıyla Türkiye Vakıflar Bankası Kanunu Tasarısı meclise sunulur.⁸³ Tasarı gerekçesinde 2762 sayılı Vakıflar Kanunu hükümlerine atıfla şu ifadeler kullanılır:

74 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D. 2, İç. S. 3, 29.3.1926, 23:385.

75 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 141.

76 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0/3-15-12.

77 Öztürk, 141.

78 Özcan, 88.

79 Öztürk, 141.

80 Öztürk, 142.

81 Serkan Yazıcı, "Kuruluş ve İlk Yıllar", *VakıfBank Tarihi 1954-2019*, ed. Enis Şahin (İstanbul: Değişim Yayınları, 2020), 105.

82 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/121-111-7. Listede ayrıca Süreyya Anamur, Remzi Oğuzarık ve Recai Bozdemir de yer alır.

83 Sami Erdem, "An Entirely Different Bank", *Middle East Business and Banking* 5, sy 5 (1986): 30.

“2762 sayılı Vakıflar Kanunu hükümlerine göre; taviz bedeli, icareteynli gayrimenkullerle mukataalı toprakların icare ve mukataalarının yirmi misli bir taviz mukabilinde mutasarrıflarına temlikinden akar ve toprak satış bedelleri; mevkilerine ve temin ettikleri menfaate göre kalmaları gerekli görülmeyen gayrimenkullerin satışından elde edilen paralar olup taviz bedellerinin esas itibariyle muhafaza edilerek en faydalı şekilde nemalandırılması, akar ve toprak satış bedellerinin yeni binalar yaptırılncaya veya satın alınncaya kadar tenmiyesi gerekmektedir. Nükûd-i mevkûfe ise neması hayri hususata tahsis edilmek suretiyle vakfedilmiş olan paralardır. Vakıflar Kanunu’nun neşrinden beri miktarları gittikçe artarak halen taviz bedelleri tutarı 9.496.173 lirası mazbut, 778.967 lirası mülhak vakıflara ait olmak üzere 10.275.140 lira, akar, akar ve toprak satış bedeli; 6.928.249 lirası mazbut 3.173.477 lirası mülhak vakıflara ait olmak üzere 10.101.726 lira ve nükûd-i mevkûfe de 559.431 lirası mazbut 105.021 lirası mülhak vakıfların olmak üzere 664.452 liradır. Bu paraların 10.250.512 lirası devlet tahvillerine yatırılmış, geri kalanı da Vakıflar Teşkilat Kanunu uyarınca genel müdürlüğün bir şubesi olarak İstanbul’da kurulmuş olan Vakıf Paralar Müdürlüğü tarafından gayrimenkul ipoteği mukabilinde ikraz suretiyle tenmiye edilmekte bulunmuştur.”⁸⁴

Devlet tahvillerine yatırılarak veya Vakıf Paralar Müdürlüğü tarafından gayrimenkul ipoteği mukabilinde ikraz suretinde nemalandırılan vakıf paralardan beklenen fayda görülmemekte, ilgili müdürlüğün banka hüviyetini haiz olmaması ve aynı zamanda faaliyet konu ve alanının oldukça sınırlı olması, toplanan bu nakdin işletiminde sıkıntıya yol açmaktadır. Vakıflar Bankası’nın kurulmasıyla mazbut ve mülhak vakıfların nakit varlığı bankacılık faaliyeti içerisinde etkin biçimde kullanılacak, halkın kredi ihtiyacı karşılanacak, banka binlerce vakıf hayratın bakım ve idamesi ve çeşitli hayır hizmetlerinin ifası gibi idari hizmetlerle meşgul olan Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün finansman müessesesi işlevini görecektir.⁸⁵

Hukuki statülerindeki farklılıktan dolayı mazbut ve mülhak vakıflar, Vakıflar Bankası’na iştirakte ayrı ayrı mütalaa edilmiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün idare ve temsil ettiği mazbut ve mülhak vakıfların, sırasıyla %55 ve %20 oranındaki A ve B grubu hisseleri elinde bulundurması ve bu hisse senetlerinin nama muharrer olması kararlaştırılmıştır. %25’lik oranı teşkil eden C grubu hisse senetleri de hakiki

84 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, D. 9, T. 4, 6.1.1954, 27:1 (Ek kısmı).

85 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, D. 9, T. 4, 6.1.1954, 27:1-2 (Ek kısmı).

ve hükmi şahıslara tahsis edilmiştir.⁸⁶ Nükûd-i mevkûfe adı ile vakfedilmiş olan paraların tenmiyesiyle elde edilecek kârın vakfiyelerinde öngörülen cihetlere sarfi meşrut olduğundan, mazbut ve mülhak vakıflara ait bu türden paraların bankaya iştirak hissesi olarak yatırılması mecburi tutulmuştur. (Geçici madde 1)⁸⁷

Bankaya yalnızca kökeni itibariyle nakit olan vakıflar değil, zikri geçen tasfiye sürecinde nakde dönüştürülen akar vakıflar da sermaye yapılmak istenmektedir. Ancak bunun için 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 12. maddesi büyük bir engeldir. Çünkü bu maddeye göre mevkilerine ve temin ettikleri menfaate göre kalmaları gerekli görülmeyle satılan mazbut ve mülhak vakıflara ait akar ve toprakların satış bedellerinin, tercihen aynı mahalde akar alımı, inşası veya vakfın mevcut akarının tamiri için sarf edilmesi öngörülmüştür.⁸⁸ Hatta bu kanunun 32. maddesine göre taviz bedellerinin bir gelir kaynağı olarak muhafazası ve nemalandırılması mümkünken, 5/7/1939 tarih ve 3668 sayılı kanunla taviz bedelleriyle de akar inşa veya iştirak olunabileceği hükme bağlanmıştır.⁸⁹ Dolayısıyla bu maddeler ilgili nakdin akara tahvilini önlediğinden, nakdin banka hissesi alımı için kullanımının önünde engeldir. Bu engeli aşmak için Vakıflar Bankası Kanunu'na şu 21. madde eklenir: “2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun akar ve toprak satış bedelleri ile tâviz bedelleri hakkındaki hükümleri, bu bedellerden sermaye iştirak hissesi olarak Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığına devredilecek paralar hakkında tatbik olunmaz.” Böylece sözü geçen hükümlerin Vakıflar Bankası'na sermaye olacak taviz bedeli ile akar ve toprak satış bedellerine tatbiki engellenmiştir. Zaten kanunun asıl hedefi uzun yıllardır nemalandırılmayan vakıf paraların, rantabl olmayan gayrimenkullerin ve tasfiyesi planlanan vakıf mülklerin tasfiyesiyle ele geçecek nakdin bankaya sermaye yapılmasıdır.⁹⁰ Kanun taslağını inceleyen Bütçe

86 T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, D. 9, T. 4, 6.1.1954, 27:3 (Ek kısmı). “5737 Sayılı Vakıflar Kanunu uyarınca; Genel Müdürlükçe yönetilecek ve temsil edilecek vakıflar ile mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisinin yürürlük tarihinden önce kurulmuş ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu gereğince Vakıflar Genel Müdürlüğünce yönetilen vakıflara “Mazbut Vakıf” denilmektedir.” <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/mazbut-vakiflar>, son erişim tarihi: 30.12.2022. “5737 sayılı Vakıflar Kanunu'na göre, mülga 743 Sayılı Türk Kanunu Medenisi'nin yürürlük tarihinden önce kurulmuş ve yönetimi vakfedenlerin soyundan gelenlere şart edilmiş vakıflara mülhak vakıflar denilir. Mülhak vakıflar, Anayasaya aykırılık teşkil etmeyen vakfiye şartlarına göre Meclis tarafından atanacak yöneticiler eliyle yönetilir ve temsil edilir. Vakıf yöneticileri kendilerine yardımcı tayin edebilirler.” <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/mulhak-ve-esnaf-vakiflar>, son erişim tarihi: 30.12.2022.

87 T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, D. 9, T. 4, 6.1.1954, 27:6 (Ek kısmı).

88 Vakıflar Kanunu, *T.C. Resmî Gazete*, S. 3027, 13 Haziran 1935, 5320.

89 <https://cdn.vgm.gov.tr/mevzuat/2762-sayili-vakiflar-kanunu-mulga.pdf>, son erişim tarihi: 21.08.2022.

90 T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, D. 9, T. 4, 6.1.1954, 27:65-66.

Komisyonu üyesi Gaziantep Mebusu Ekrem Cenani'nin muhalif oyu ve aşağıdaki gerekçesi tam da bu maddeyi hedef alır:

“Akar ve toprak satış bedelleri ile taviz bedelleri diğer gayrimenkuller ile istibdali gereken mevkufların gayrimenkullerinin esmanından ibaret olduklarından bu bedellerin gayrimenkullerinin inşasına tahsisi gerektir. Bu bedellerin dâimi olarak menkul mahiyette bulunacak kıymetlere yatırılması vakıfların gayelerine aykırı olacak ve zamanla ziyaları da mümkün olacaktır. Bu sebepten bu bedellerin gayrimenkule tahsisine dair olan hükümlerin kaldırılması mahiyetinde olan bu maddeye muhalifim.”⁹¹

Nitekim 1938 yılında Vakıflar İdare Meclisi, A. Haydar Berksun'un Evkaf Bankası kurulması için verdiği takriri, akar toprak satış bedellerinin Vakıf Paralar Müdürlüğü'nde geçici olarak nemalandırıldığı, bunların vakıf paralara ilavesi amaçlanmayan vakıf kategorisinde bulunduğu ve esas hedefin ilgili nakdin ihtiyaç duyulan yerde gayrimenkul alımı veya inşası için kullanılması olduğunu gerekçe göstererek dikkate almamıştı.⁹² Şimdi yapılan ise tam olarak budur ve tasarıdaki haliyle madde aynen kabul edilir.⁹³ Nitekim Seyhan milletvekili Remzi Oğuz Arık da merhum Hayri Efendi'nin hayalinin gerçekleştiriliyor olmasını memnuniyetle karşılarsa da vakıf gayrimenkullerinin bu yolla banka muameleleri içinde eriyip gitmesinden, vakıf paraların dağıtılmasından ve neticede şart-ı vâkıfın ortadan kalkarak *vakfın ruhuna bugüne kadar hürmet etmiyen, vakfı daima...alacağı bir yem olarak kabul eden devlet(in), kendi emrinde bulunan böyle bir bankaya boyuna kendi arzusunun tahmil et(mesi)* ve neticede vakfın asıl gayesinin müteessir olmasından çekinir.⁹⁴ Benzeri çekinceleri Antalya milletvekili Burhanettin Onat da paylaşır ve kanunun yalnızca Vakıf Paralar Müdürlüğü'ndeki vakıf paraların bankada tenmiyesini hedeflememesinden şikayetçi olur. Ona göre kanun bu haliyle kabul edildiği takdirde *Evkaf müessesesi malı ile, mülkü ile tarihi ile, ananesiyle, arşü fersiyle bir bankanın dar kasasının içine tıkmış olacaktır.*⁹⁵ Nitekim Onat, *eccadımızın büyük insani bir ruhla kurdukları müessesenin maksat, gaye ve prensiplerini ihlal eder mahiyette bulunduğu gerekçesiyle* layihanın reddini teklif eder, ancak meclis bunu kabul etmez.⁹⁶ 13 Nisan 1954 tarih ve 6219 sayılı Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanun Tasarısı, 251 kabul 1 ret ve 1 çekimser oyla artık kanunlaşır.⁹⁷ %75'i Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait 50 milyon

91 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, D. 9, T. 4, 6.1.1954, 27:12 (Bütçe Komisyonu Raporu).

92 Öztürk, 143.

93 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, D. 9, T. 4, 11.1.1954, 27:104.

94 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, D. 9, T. 4, 8.1.1954, 27:76.

95 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, D. 9, T. 4, 8.1.1954, 27:77.

96 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, D. 9, T. 4, 8.1.1954, 27: 87.

97 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, D. 9, T. 4, 11.1.1954, 27:120.

lira itibari sermaye ile Türkiye Vakıflar Bankası bir anonim şirket olarak kurulur. Onat ve diğer vekillerin aksine Hayri Bedir, *Cumhuriyet*'teki yazısında, bankanın kuruluşundan duyduğu memnuniyeti şu sözleriyle dile getirecektir: “*Ecdadın kimi zaman istismar edilmiş, üzerinde yetim hakkı bulunan mühim mirası ancak bundan sonra layıkıyla korunacak ve yükselecek!*”⁹⁸

Vakıf Katılımın Tesisi: Para Vakfının Faizden Kurtarılması

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun 27.02.2015 tarih ve 6205 sayılı kararı ile, kurucu ortakları mazbut vakıflar adına T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, II. Bayezit Vakfı, I. Mahmut Vakfı, II. Mahmut Vakfı ve Murat Paşa Vakfı tarafından “Vakıf Katılım Bankası Anonim Şirketi” ünvanlı ve 300 milyon ABD doları karşılığı Türk lirası sermayeli bir katılım bankası kurulmasına izin verilir. Bankanın sermayesi Vakıflar Bankası'ndaki vakıf hisselerin satımıyla sağlanacaktır. 27/2/2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 26. maddesine göre Genel Müdürlük; Bakanlar Kurulu kararıyla Genel Müdürlük ve mazbut vakıfların gelirleri ve akar malları ile iktisadi işletme veya şirket kurmaya yetkilidir. Şirket hisseleri ve hakların daha yararlı olanları ile değiştirilmesi (*istibdal*), paraya çevrilmesi, değerlendirilmesi ve bunlara bağlı her türlü hakkın kullanılması Genel Müdürlük tarafından yürütülür.⁹⁹ Vakıflar Bankası bir anonim şirkettir ve kurulması planlanan katılım bankası da bir anonim şirket olarak kurulacaktır. Yani Vakıflar Genel Müdürlüğü bu madde kapsamında ilgili işlemi yapmaya zaten yetkilidir. Nitekim mazbut vakıflar adına katılım bankası kurulması yönünde VGM gereken kararı alır. Bu kararın yürürlüğe konması hakkında ilgili 26. maddeye dayanan 16/3/2015 tarih ve 2015/7440 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı da çıkarılır ve mazbut vakıflar adına Vakıflar Genel Müdürlüğü, II. Bayezit Vakfı ve diğer vakıflar tarafından İslam Kalkınma Bankası'ndan sağlanacak 300.000.000 ABD doları kredi ile katılım bankası kurulmasına izin verilir.¹⁰⁰

Ancak bir problem vardır. Çünkü 11/1/1954 tarih ve 6219 sayılı Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanunu'nun 6. maddesine göre Vakıflar Umum Müdürlüğüne tahsis edilen A grubu hisse senetleri ile mühlhak vakıflara tahsis edilen B grubu hisse senetleri nama muharrer olup A grubuna dahil olan hisseler mutlak olarak satılamaz niteliktedir. B grubu hisse senetleri ise Vakıflar Umum Müdürlüğü yani bugünkü adıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün müsaadesiyle ancak aynı gruptaki hissedarlar arasında alınıp satılabilecek ya da aynı gruptan

98 Yazıcı, 108.

99 *Vakıflar Kanunu*, T.C. Resmî Gazete, sy 26800 (20 Şubat 2008).

100 Bakanlar Kurulu Kararı, 2015/7440.

isteklisine satılmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce satın alınabilecektir.¹⁰¹ Açıkça görüldüğü üzere bu kanun Vakıflar Bankası hisselerinin satımı yoluyla elde edilen sermayenin Vakıf Katılım Bankası'nın kurulumu için sarfının önünde bir engel olarak durmaktadır. Tam da bu nedenle 20/11/2017 tarih ve 696 sayılı kanun hükmünde kararname ve kararnamenin ilgili maddesini aynen kabul eden 1/2/2018 tarih ve 7079 sayılı kanununun 6. maddesiyle ilgili maddeye bazı fıkralar eklenir. Buna göre banka hisselerinden, diğer mühlhak vakıflara ait olanları hariç olmak üzere, VGM'nin idare ve temsil ettiği (A) ve (B) grubu hisselerin tamamı, banka tarafından üç ayrı firmaya yaptırılan değerlendirme çalışmasının sonuç bölümlerinde belirtilen değerlerin ortalamasını dikkate alan Bakanlar Kurulu'nun belirleyeceği beher hisse değeri üzerinden hesaplanan bedel karşılığında, Hazine'ye devredilecek ve bedeli belirlenen hisselerin tamamı, Bakanlar Kurulu kararının yürürlüğe girdiği tarihi takip eden bir hafta içinde Hazine Müsteşarlığı adına banka pay defterine kaydedilecektir. Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen devir bedeli karşılığında, eşit tutarda beş farklı vadeli kira sertifikası hisse sahibi vakıfları temsil eden VGM'ye ihraç edilecektir. Kira sertifikalarından ilki iki ay vadeli, geri kalan dört kira sertifikası ise ilk kira sertifikasının itfa tarihini izleyen sırasıyla bir yıl, iki yıl, üç yıl ve dört yıl vadeli olarak ihraç edilecektir.¹⁰² Vakıf Katılım Yönetim Kurulu Başkanı Öztürk Oran, katıldığı bir zirvede Hazine'nin nakit ödeme yapmasını tercih ettiklerini söylese de görüldüğü üzere durum bu yönde gelişmemiştir.¹⁰³

2/7/2018 tarihli ve 703 sayılı KHK'nın 102. maddesiyle, yukarıdaki fıkrada yer alan "Bakanlar Kurulu" ibaresi "Cumhurbaşkanı" şeklinde değiştirilir ve aynı madde gereğince alınan 3/12/2019 tarih ve 1814 sayılı Cumhurbaşkanı Kararının Eki Karar'ın 1. maddesine göre (1) Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı hisselerinden, diğer mühlhak vakıflara ait olanları hariç olmak üzere, VGM'nin idare ve temsil ettiği %43'ü (A) Grubu ve %15,51'i (B) Grubu olmak üzere toplam %58,51'lik hissenin beher hisse değeri 9,4956 TL olarak tespit edilip, değeri belirlenen hisselerin tamamının bu kararın yürürlüğe girmesiyle birlikte Hazine ve Maliye Bakanlığı adına banka pay defterine kaydedilmesi süreci başlatılır ve söz konusu devir işlemi bir hafta içerisinde tamamlanır. Vakıf

101 Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanunu, *T.C. Resmî Gazete*, sy 8608 (15 Ocak 1954): 7977.

102 Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm>, son erişim tarihi: 21.08.2022; Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanun, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180308M1-12.htm>, son erişim tarihi: 21.08.2022.

103 "Vakıfbank ile İlgili Çok Önemli Açıklama", <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/vakifbank-ile-iligili-cok-onemli-aciklama-40448538>, son erişim tarihi: 21.08.2022.

Katılım'ın sermayesinin tamamı VGM ve adı geçen diğer vakıflara aittir. Bugün ödenmiş sermayesi 9.635.000.000 TL'dir.¹⁰⁴

Üç Bankanın Tesisinin Fıkıh Diliyle İzahı

1954 yılında kurulan Vakıflar Bankası, Evkaf Bankası planından farklı olarak 99 yıllığına kurulmuştur (Madde 4).¹⁰⁵ Yani istibdal merkezli izahı, vakfin ebediliğini olmazsa olmaz gören klasik fıkıhın vakıf hukuku kuralları çerçevesinde, burada geçerli kılmak güçtür. En iyi izah biçimi vakıf paraların uzun vadeli bir ikraz işlemine tabi tutulduğunu ya da ortaklık akdiyle işletildiğini söylemek olur. Çünkü ebedi olmayan bir hissenin doğrudan vakıf olduğunu dolayısıyla istibdalın varlığını iddia etmek bu aşamada zordur. Zaten Osmanlı uygulamasında para vakıflarıyla yapılan tahvil alımları hatırlandığında, bu açıklama daha tutarlı hale gelir. Çünkü tahviller de kalıcı olarak vakfin yapısını değiştirmek için değil vadeli yatırım amaçlı alınıyordu. Ancak şu da var ki 1935 yılında çıkarılan Vakıflar Kanunu'na göre vakıfların ebedi olma zorunluluğu yoktur. Bu yönüyle Vakıflar Bankası'ndaki ilgili hisselerin bizatihi vakıflığını en azından dönemin hukuk nizamında iddia etmek mümkündür. Hisselerin A-B-C şeklinde gruplara ayrılması ve vakıflara ait A ve B grubu hisselerin nama yazılı olarak çıkarılıp -sonrasında değiştirilse de- ilk aşamada satımlarının yasaklanması bu hisselerin doğrudan vakıf olduklarını hissettirir. Hatta 99 yıllık bu sınırlayıcı madde, sonrasında değiştirilerek banka “süresiz” hale getirilmiştir. Bu durumda, vakfi süreli kılan fasit şartın ortadan kalkmasıyla vakfin sahih olacağına dair fıkhi argüman burada kullanıldığında, yalnızca dönemin hukuk nizamında değil fikhen de Vakıflar Bankası'ndaki kurucu vakıf hisselerin daha en başında vakıf olduğu ve bankanın tesisi işleminin bir istibdal işlemi olduğu iddia edilebilir. Buradaki sorun Evkaf Bankası için yalnızca mahza para vakıflarının kullanılması planlanırken, Vakıflar Bankası'na para vakıfları ile birlikte hiçbir ayırım gözetilmeden esasında akar vakfı olup daha sonra akar alınmak üzere nakde tahvil edilen (*istibdal*) ve aralarında hayrî olanları da bulunan vakıfların sermaye yapılmasıdır. Bu durumda, fikhen oldukça mahzurlu olan vakfin gayesinin yok sayılması söz konusudur. Nitekim TBMM'deki müzakereler sırasında bazı vekiller bu hususa dikkat çekmiştir.

Peki Vakıf Katılım'ın kuruluşu da bir tür istibdal midir? Osmanlı uygulamasında istibdal işlemi yapılırken tayin edilen bilirkişiler tarafından -ki bunlar klasik dönemde genellikle saray mimarları, 19. yüzyılda ise saray mühendisleri ile Ticaret-Nâfia Nezâretlerinde veya Şehremâneti, 6. Dâire-i Belediye gibi modern belediye

104 <https://www.vakifkatilim.com.tr/tr/hakimizda/yatirimci-iliskileri/kurumsal-bilgiler/ortaklik-yapisi>, son erişim tarihi: 3.1.2023.

105 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, D. 9, T. 4, 6.1.1954, 27:3 (Ek kısmı).

teşkilatlarında görev yapan ebniye memurlarıdır- akar vakıfların değer tespiti yapılır, vakıflar tespit edilen bu değer dikkate alınmak suretiyle elden çıkarılırdı. Vakıfbank'taki vakıf hisseler de üç ayrı kuruluş tarafından değerlendirilmiş ve bu değerlendirme dikkate alınmak suretiyle cumhurbaşkanı tarafından belirlenen bedel karşılığında, hisseler, Hazine'ce satın alınmıştır. Bu aşamada hisse vakfının nakitle istibdali yani para vakfına tahvili söz konusudur. İstibdal işleminin meşruiyetini belirleme noktasındaki temel kriterlerden birisi, vakfın kendisine eşit değerde veya daha değerli bir bedel karşılığında satılmasıdır. Cumhurbaşkanının belirlediği beher hisse değeri 9,4956 liradır. Vakıfbank'ın borsada işlem gören hisselerinin bu sıradaki değeri 5 lira civarındadır ve 2005 yılından beridir hiç 9 liranın üzerine çıkmamıştır.¹⁰⁶ O halde bu verilerin gerçeği yansıttığı kabul edildiğinde, işlemin vakfın kıymetlendirilmesi noktasında bir sorunu yoktur. Hazine ödemeyi kira sertifikası ihracı şeklinde yapacaktır. Ardından yapılan ödeme ile sermayesinin tamamı VGM'nin idare ve temsil ettiği mazbut vakıflar, II. Bayezid Vakfı vd.'ne ait bir anonim şirket olarak Vakıf Katılım Bankası kurulacaktır.¹⁰⁷ Görüldüğü gibi bu son aşamada nakdin tekrar hisse vakfına veya doğrudan bir anonim şirkete dönüşümü yani bir tür istibdal işlemi söz konusudur. 27/2/2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 26. maddesinde fıkıh dilindeki istibdalin günümüz vakıf mevzuatındaki karşılığı olan değiştirilme ifadesinin geçmesi de bu istibdal savını güçlendirir. Bankanın süresiz kurulmuş olması ve ilgili hisselerin de kurucu hisse olması işlemin fıkıh diliyle istikraz olarak nitelenmesini zaten güçleştirir ki Evkaf Bankası'nın tesisinde açıkça istikraz ifadesi geçmesine rağmen işlemin istibdal olduğu iddiamız da bu cihete dayanır. VGM sonraki aşamada hisse satımından elde ettiği sermayeyi Vakıf Katılım'a sermaye yapar. Bankanın tamamı vakıf hisseden oluşur. Yani banka hakiki manada vakıf bir bankadır. Bu yönüyle Vakıf Katılım'ın para vakfının bankaya tahvili (*istibdal*) ile oluştuğu rahatça söylenebilir. Belli değerdeki her bir hisse ebedi olup nama muharrerdir.

VGM'ye ait Vakıfbank hisselerinin Hazine'ye devrine karşı en güçlü eleştiri 2012 yılında Murat Çizakça'dan gelir. Çizakça, bu durumu, 1954 yılında Vakıflar Bankası'nın kurulmasıyla Osmanlı para vakıflarının hükmi şahsiyetlerinin yok edilerek sermayelerine el konulduğu büyük kıyımın bir devamı olarak görür. Ona göre esas hedef vakıfların devletleştirilmesidir ve bu uygulama sonucunda

106 Gökçen Tuncer, "VakıfBank'ın Kamudan Kamuya Geçmesi Ne Anlama Geliyor?", <https://www.indyurk.com/node/99781/ekonomi%CC%87/vak%C4%B1fbank%E2%80%99%C4%B1n-kamudan-kamuya-ge%C3%A7mesi-ne-anlama-geliyor>, son erişim tarihi: 21.08.2022.

107 <https://www.vakifkatilim.com.tr/tr/hakkimizda/vakif-katilimi-taniyin>, son erişim tarihi: 21.08.2022.

vakıf sermayeler üzerindeki tüm kontrol ve hisse getirileri devlete aktarılacaktır.¹⁰⁸ Tek eleştiri Çizakça'dan gelmez. İstanbul Barosu'na kayıtlı avukat Uğur Poyraz da bu girişimi şu sözleriyle eleştirir: “*Hissedar olan kurucu 601 vakfın hakları korunmadan, herhangi bir yere satılması veya devri hukuka son derece aykırı olur. Bu nedenle, bu vakıfların haklarını koruyacak bir yasal düzenleme yapılmalı. Hali hazırda yürüyen onlarca dava var. Bu davalar devam ederken, yapılacak olan bir satış işlemi, ileride telafisi daha büyük zararlara yol açabilir.*”¹⁰⁹

Bu eleştirilerin haklılığı veya haksızlığını savunabilmek için öncelikle bazı soruların cevabının verilmesi gerekir. Vakıflar Bankası'ndaki vakıf hisselerin Hazine'ye devri için belirlenen beher hisse bedelinin piyasa değerinin altında olup olmadığı, satılan hisseler karşılığında Hazine'nin gereken ödemeyi fiilen yapıp yapmadığı, vakıf para ile Vakıf Katılım hisselerinin alımı sonrasında vakıfların hükmi şahsiyetlerinin bütünüyle yok sayılıp sayılmadığı ve bankada hasıl olan nemanın ilgili vakıfların vakfiye şartlarına göre harcanıp harcanmadığı, işlemin meşruiyetinin fıkıh düzleminde sorgulanabilmesi için cevabı verilmesi gereken sorulardır. Ancak şu bir gerçek ki Mustafa Hayri Efendi'nin hayali Vakıf Katılım'la birlikte büyük oranda gerçek olmuştur. Çünkü Hayri Efendi, vakıf paraları şer'î usule uygun biçimde işleten vakıf bir bankanın hayalini kurmuştu. 1954 yılında kurulan Vakıflar Bankası ise böyle olmayıp faizle işlem gören bir bankaydı. Halbuki Vakıf Katılım tam da Hayri Efendi'nin hayalindeki gibi İslami bir bankadır. Bugün işlemlerinin tamamı Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Mürteza Bedir ve Prof. Dr. İsak Emin Aktepe gibi önemli isimlerden oluşan danışma komitesinin onayından geçmektedir.¹¹⁰

Sonuç

Osmanlı'nın son asrı gelenekselin çağın meydan okumalarıyla karşı karşıya kaldığı bir dönemdir. 19. yüzyılda Osmanlı iktisadi sistemine dahil edilen bankalar, iktisadi ilerlemenin olmazsa olmazı olarak görülür. II. Meşrutiyet döneminde de bu algı değişmez. Hatta bankaların millileştirilmesi siyaseti güdülerek pek çok millî banka da kurulur. Evkaf Bankası'nın hikayesi de tam olarak bu dönemde başlar. Evkaf Bankası bir anlamda gelenekseli modernle buluşturma denemesidir. Hatta geleneğin savunucusu Fetvâhâne bile bu orta yol bulma girişiminin destekçisidir.

108 “Vakıfbank Operasyonu İslam Hukukuna Aykırı” <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/vakifbank-operasyonu-islam-hukukuna-aykiri-1104047/>, son erişim tarihi: 15.10.2012.

109 “Vakıfbank ile İlgili Çok Önemli Açıklama”, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/vakifbank-ile-ilgili-cok-onemli-aciklama-40448538>, son erişim tarihi: 21.08.2022.

110 <https://vakifkatilim.com.tr/tr/hakkimizda/vakif-katilimi-taniyin/organizasyon-yapisi/danisma-komitesi>, son erişim tarihi: 30.12.2022.

Fetvâhâne, literatürdeki hâkim kanaatin aksine, modern bir kurum olan bankayı toptan reddetmek yerine banka işlemlerinin faizli olup olmadığına odaklanır. Nitekim şer‘î usullere göre faaliyetlerini yürütmesi öngörülen Evkaf Bankası’nın da lehine tavır alır. Öte taraftan geleneğin muhalifi olarak sunulan İttihat-Terakki hükümeti, şer‘î bir kurum olan vakfi bütünüyle yok saymak yerine daha uzlaşmacı bir tavır sergiler. Belki buna mecburdur; ama en azından söylemde, Evkaf Bankası savunusunu, uğradığı suistimalden para vakıflarını kurtarmak için yapar. Vakıf kurumuyla bankanın tam anlamıyla uzlaşımını mümkün görmeyen ve para vakıflarını bankanın iflası riskinden korumayı hedefleyen bazı karşı çıkışlar olsa da kanun Osmanlı meclisinden de geçer. Ancak para vakfıyla banka kurma hayali, Evkaf Bankası ile değil Cumhuriyet döneminde 1954 yılında kurulan Vakıflar Bankası ile gerçek olur. Bu bankaya Evkaf Bankası kurgusunda olduğu gibi sadece para vakıfları değil, ileride tekrar akara dönüştürülmek üzere nakde tahvil edilen vakıflar da vakfiye şartları yok sayılarak dahil edilir. Bu fıkhen önemli bir sorundur. Çünkü yapılması gereken aslında, bu nakitle, vakıf olmak üzere önceki gibi bir akar satın almaktır. Zaten işlem, bu yönüyle, dönemin bazı vekillerinin eleştiri oklarına hedef olur. Daha da önemli bir sorun ise bankanın salt faizle işlem görecektir olmasıdır. 2015 yılına gelindiğinde tamamı vakıf hisselerden oluşan Vakıf Katılım kurulu. Bu kuruluşun fıkıh dilindeki adı vakfın istibdalidir. Çünkü bankanın sermayesi, Vakıflar Bankası’ndaki vakıf hisselerin Hazine’ye devri ile elde edilen nakdin Vakıf Katılım’a aktarılması, daha doğrusu Vakıf Katılım hisseleriyle değiştirilmesi yoluyla temin edilmiştir. İstibdal ilkesel olarak fıkıhta karşılığı olan meşru bir kurumdur. Ancak bu işlemin bireysel meşruiyeti fikhin istibdal için öngördüğü şartları sağlayıp sağlayamadığına göre belirlenir. Vakfiye şartlarına riayet gerekliliği de hala bir sorunsal olarak ortadadır. Şu da var ki bu banka, işlemlerini Vakıflar Bankası’ndan farklı olarak tam da Evkaf Bankası hayalinde olduğu gibi şer‘î usullere uygun biçimde yürütecektir. Dolayısıyla Vakıf Katılım’la birlikte şeyhülislamın Evkaf Bankası hayaline en yakın noktaya nihayet gelinmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Bu çalışma daha önce 2018 yılında EDEP tarafından düzenlenen “Hukuki ve Tatbiki Yönleriyle Para Vakıfları Çalıştayı” ile 2021 yılında İSEFAM’ın düzenlediği “Tarihsel ve Güncel Perspektiften Vakıfların İktisadi Boyutları Çalıştayı”nda sunulmuştur. Her iki kuruma da çalışmamı değerli ilim insanlarıyla paylaşıp geliştirmeme imkân tanıdığı için minnettarım. Ayrıca bazı belgelerin temininde yardımını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Servet Bayındır’a da teşekkürü bir borç bilirim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: This study was presented in two workshops: (Workshop on Cash Foundations in Legal and Practical Aspects, Center for Excellence in Education (EDEP), 2018; Workshop on Economic Dimensions of Foundations from Historical and Current Perspective, Research Center For Islamic Economics and Finance (RECISEF), 2021). I am grateful to both institutions for allowing me to share and improve my work with valuable scientists. I would also like to thank to Prof. Dr. Servet Bayındır who helped me obtain some documents.

Kaynakça/References

Eserler/Works

Akyıldız, Ali. “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İlginç Bir Uygulaması: Vakıf Olarak Kurulan Millî Şirketler”. *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*. yay. haz. Turan Gökçe. İzmir 2000.

Akyıldız, Ali. “İttihatçıların Vakıf Sermaye ile Kurduğu Millî Ekmekçi Anonim Şirketi ve Faaliyetleri”. *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan*. ed. Zeynep Tarım Ertuğ. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2006.

Bakanlar Kurulu Kararı, 2015/7440.

Berber, Mehmet Akif. “From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the Late Ottoman Empire”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Şehir Üniversitesi SBE, 2014.

Bulut, Mehmet; Korkut, Cem. “A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions”. *Vakıflar Dergisi*, sy 46 (Aralık 2016).

Erdem, Sami. “An Entirely Different Bank”. *Middle East Business and Banking* 5, sy 5 (1986).

Hasan Ferid. *Osmanlı’da Para ve Finansal Kredi: Bankacılık*. haz. Mehmet Hakan Sağlam, İstanbul: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2008.

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz Dımaşkı. *Reddü’l-muhtâr ale’ d-Dürri’l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003/1423.

İpşirli, Mehmet, “Mehmed Esad Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 28, Ankara 2003.

İpşirli, Mehmet, “Mustafa Hayri Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 17, İstanbul 1998.

Kahya, Hatice Kübra. “İstibdal Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2021.

Mustafa Hayri Efendi. *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Kaya, Süleyman. “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2007.

Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm>, son erişim tarihi: 21.08.2022.

Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanun, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180308M1-12.htm>, son erişim tarihi: 21.08.2022.

Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları Kanûni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Özcan, Tahsin. *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*. İstanbul: Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Özsaraç, Yakup. “Vakıflarda Anakronizm: Para Vakıfları Üzerinden Bir Değerlendirme”. *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 16, sy 2 (Nisan 2021).

Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Quataert, Donald. “Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiyesi’nde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu”. çev. Salih Kış. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. sy 29 (Aralık 2011).

Şahin, Enis (ed.). *VakıfBank Tarihi 1954-2019*. İstanbul: Değişim Yayınları, İstanbul 2020.

Taşkınoğlu, Mehmet. “Mustafa Fevzi (Sarhan) Son Şer’iye ve Evkaf Vekili, Manisa Milletvekili”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 11, sy 3 (Aralık 2013).

Tuncer, Gökçen. “VakıfBank’ın Kamudan Kamuya Geçmesi Ne Anlama Geliyor?”. <https://www.indyrturk.com/node/99781/ekonomi%CC%87/vak%C4%B1fbank%E2%80%99%C4%B1n-kamudan-kamuya-ge%C3%A7mesi-ne-anlama-geliyor>. son erişim tarihi: 21.08.2022.

Ustaoglu, Zehra Betül. “Osmanlı Toplumunda Faizsiz Finans Arayışları”. *Faiz Meselesi: Tarihte Örnek Uygulamalar*. der. Murat Ustaoglu-Ahmet Incekara, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.

“Vakıfbank ile İlgili Çok Önemli Açıklama”. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/vakifbank-ile-ilgili-cok-onemli-aciklama-40448538>. son erişim tarihi: 21.08.2022.

“Vakıfbank Operasyonu İslam Hukukuna Aykırı”. <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/vakifbank-operasyonu-islam-hukukuna-aykiri-1104047/>. son erişim tarihi: 15.10.2012.

Vakıflar Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5737.pdf>. son erişim tarihi: 21.08.2022.

(Yazır), Mehmed Hamdi. *İrşâdü'l-ahlâfî ahkâmi 'l-evkâf*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kamil, 1330. <https://cdn.vgm.gov.tr/mevzuat/2762-sayili-vakiflar-kanunu-mulga.pdf>. son erişim tarihi: 21.08.2022.

<https://www.vakifkatilim.com.tr/tr/hakkimizda/yatirimci-iliskileri/kurumsal-bilgiler/ortaklik-yapisi>, son erişim tarihi: 3.1.2023.

<https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu>. son erişim tarihi: 15.08.2022.

<https://vakifkatilim.com.tr/tr/hakkimizda/vakif-katilimi-taniyin/organizasyon-yapisi/danisma-komitesi>, son erişim tarihi: 30.12.2022.

Arşiv Belgeleri/ Archive Documents

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 4260/31980.

BOA, Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 429/5.

BOA, Dahiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM), 77/17.

BOA, Meclis-i Vâlâ (MV), 185/31.

BOA, MV, 234/47.

BOA, MV, 234/50.

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 199/9.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/121-111-7.

BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0/3-15-12.

Meşihat Arşivi (MA), Fetvâhâne-i Âli Tezkire Defterleri (FTD), 374/238.

MA, FTD, 378/24, 40.

MA, FTD, 382/5.

MA, FTD, 383/121.

MA, FTD, 386/106, 125.

MA, FTD, 389/3, 64.

MA, FTD, 395/42.

Resmi Yayınlar/ Official Publications

Ceride-i İlmiyye, 7:55, 29 Şubat 1336.

Düstur 6, 2. Tertip.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC) 2, D. 3, İç. S. 1, 28 Haziran 1330.

MMZC 1, D. 3, İç. S. 1, 10 Kanunuevvel 1330.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi 1. D. 3, İç. S. 2, 16 Teşrinisâni 1331.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye. Dersaadet: Selanik Matbaası, 1328.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi 27. D. 9, T. 4, 6.1.1954.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi 27. D. 9, T. 4, 11.1.1954.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi 27. D. 9, T. 4, 8.1.1954.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 2. D. 2, İç. S. 1, 26.9.1339.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 23. D. 2, İç. S. 3, 29.3.1926.

T.C. Resmî Gazete, sy 3027 (13 Haziran 1935).

T.C. Resmî Gazete, sy 8608 (15 Ocak 1954).

T.C. Resmî Gazete, sy 26800 (20 Şubat 2008).

